

LIETUVOS AGRARINĖS EKONOMIKOS INSTITUTAS

LIETUVOS KAIMO RAIDOS TENDENCIJOS

MOKSLO STUDIJA
2011

Dr. Gediminas Kuliešis, Lina Pareigienė

Lietuvos kaimo raidos tendencijos : Mokslo studija / Gediminas Kuliešis, Lina Pareigienė. – Vilnius : Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2011. – 62 p. : iliustr., santr. angl.

(online) ISBN 978-9955-481-32-4

Recenzentai: doc. dr. Malvina Arimavičiūtė, doc. dr. Juozas Kirstukas

Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
V. Kudirkos g. 18–2
LT-03105 Vilnius
tel. (8 5) 261 4525
faks. (8 5) 261 4524
el. p. laei@laei.lt
<http://www.laei.lt>

© 2011 Visos teisės priklauso Lietuvos agrarinės ekonomikos institutui
Cituoiant būtina nurodyti šaltinį ir interneto svetainės adresą
Autoriaus teisių apsaugota medžiaga

TURINYS

LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	4
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	5
SANTRAUKA.....	6
SUMMARY.....	7
ĮVADAS.....	8
1. LIETUVOS KAIMO RAIDOS VEIKSNIŲ IDENTIFIKAVIMAS IR RODIKLIŲ SISTEMA.....	9
2. KAIMO RAIDOS TENDENCIJŲ TYRIMŲ BŪKLĖ UŽSIENYJE IR LIETUVOJE.....	13
2.1. Prognozavimas kaip kaimo raidos tendencijų tyrimo metodas ir ES kaimo raidos scenarijai.....	13
2.2. Socialinių-ekonominių procesų raidos tyrimai Lietuvoje.....	22
3. LIETUVOS KAIMO RAIDOS TENDENCIJOS 2001–2010 M. IR PERSPEKTYVA IKI 2014 M.	29
3.1. Kaimo demografinių procesų raida ir prognozės.....	29
3.2. Kaimo infrastruktūros raida ir prognozės.....	36
3.3. Ekonominės aplinkos procesų raida ir prognozės.....	41
3.4. Socialinės aplinkos procesų raida ir prognozės.....	47
3.5. Gamtinės aplinkos raida ir jos kitimo prognozės.....	51
IŠVADOS IR SIŪLYMAI.....	57
LITERATŪRA.....	60

LENTELIŲ SĄRAŠAS

2.1 lentelė. Prognozavimo darbai Europos šalyse 2004–2007 m.....	14
2.2 lentelė. Kiti scenarijuose naudoti veiksniai	17
2.3 lentelė. Pagrindiniai SCENAR 2020 II rezultatai.....	20
2.4 lentelė. 2004 m. atliktų prognozių ir faktinių 2010 m. duomenų palyginimas	23
2.5 lentelė. Prognozės Lietuvos žemės ūkio sektoriaus strateginiuose dokumentuose.....	27
3.1 lentelė. Pagrindiniai kaimo raidos demografiniai rodikliai	30
3.2 lentelė. Lietuvos statistikos departamento prognozuojamų pagrindinių demografinių rodiklių reikšmės.....	30
3.3 lentelė. Lietuvos statistikos departamento prognozuojamas gyventojų skaičius pagal amžiaus grupes.....	30
3.4 lentelė. Pagrindiniai kaimo infrastruktūros rodikliai	36
3.5 lentelė. Būsto kokybės rodiklių dinamika 2005–2009 m.	39
3.6 lentelė. Pagrindiniai kaimo ekonominės aplinkos rodikliai.....	41
3.7 lentelė. Pagrindiniai kaimo socialinės aplinkos rodikliai.....	47
3.8 lentelė. Pagrindiniai gamtinės aplinkos rodikliai	52
3.9 lentelė. Žemės fondo sudėtis pagal tikslinę paskirtį 2005 ir 2011 m. sausio 1 d.	52
3.10 lentelė. Žemės fondo sudėtis pagal nuosavybės formą 2005 ir 2011 m. sausio 1 d.....	53
3.11 lentelė. Žemės ūkio paskirties žemė pagal naudotojus 2005 m. ir 2011 m. sausio 1 d.	54
3.12 lentelė. Valstybiniuose rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose saugomų gyvūnų ir augalų rūšių skaičiaus dinamika 2001–2009 m.....	55
3.13. lentelė. Lietuvos raudonojoje knygoje įrašytų saugomų rūšių skaičiaus dinamika 2001–2009 m.	55

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1.1 pav. Kaimas ir miestas pagal galiojančių teisės aktų nuostatas	9
2.1 pav. Populiariausi prognozavimo metodai Europoje	15
3.1 pav. Kaimo ir miesto gyventojų skaičiaus dinamika.....	31
3.2 pav. Vyrų dalis iš visų gyventojų	32
3.3 pav. Suminio gimstamumo rodiklio dinamika.....	32
3.4 pav. Demografinės senatvės koeficiento dinamika	33
3.5 pav. 1000 gyventojų tenkančio natūralaus prieaugio koeficiento dinamika.....	33
3.6 pav. Vidutinės gyvenimo trukmės rodiklio dinamika	34
3.7 pav. Vidinės migracijos saldo kaime.....	35
3.8 pav. Tarptautinės migracijos saldo	35
3.9 pav. Mokinių skaičiaus dinamika Lietuvoje	37
3.10 pav. Namų ūkių naudojimosi internetu dinamika	38
3.11 pav. Naudingas gyvenamasis plotas 1 gyventojui.....	39
3.12 pav. Kelių dangos dinamika	40
3.13 pav. Vidutinės mėnesinės vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos	42
3.14 pav. Užimtų kaimo gyventojų struktūra.	43
3.15 pav. Užimtųjų dalis žemės ūkyje (įskaitant medžioklę, miškininkystę ir žuvininkystę)....	44
3.16 pav. Užimtumas mieste ir kaime	45
3.17 pav. Mažų ir vidutinių įmonių skaičiaus dinamika	45
3.18 pav. Mažų ir vidutinių įmonių skaičiaus dinamika pagal ekonominės veiklos rūšis	46
3.19 pav. Mažų ir vidutinių įmonių bendrosios pajamos.....	46
3.20 pav. Gyventojų dalis, gyvenanti skurde ir žemiau vidutinio pragyvenimo lygio.	48
3.21 pav. Kaimo ir miesto gyventojų skurdo rizikos lygis.....	48
3.22 pav. Nedarbo lygis Lietuvos kaime ir mieste.....	49
3.23 pav. Jaunimo (15–24 m. amžiaus) nedarbo lygio dinamika.....	49
3.24 pav. Užimtųjų su aukštuoju išsilavinimu dinamika.....	50
3.25 pav. Besimokančių 25–64 m. amžiaus gyventojų dalis iš tos pačios amžiaus grupės gyventojų skaičiaus	51

SANTRAUKA

Lietuvoje kaimo vietovės užima daugiau kaip 97 proc. teritorijos, o jose gyvena 33 proc. žmonių. Tačiau, nepaisant ES ir Lietuvos valstybės skiriamo dėmesio ir lėšų kaimo ir žemės ūkio plėtrai, kaimas nyksta. Siekiant valdyti šį procesą, būtina identifikuoti jame vykčius ir vykstančius procesus, kritiškai juos įvertinti ir priimti atitinkamus sprendimus dėl tolesnės kaimo raidos.

Tyrimo tikslas – atlikti kaimo raidos 2001–2010 m. laikotarpiu tendencijų analizę ir numatyti pagrindines kaimo raidos tendencijas iki 2014 m. – naujojo programavimo laikotarpio pradžios.

Tyrimo uždaviniai:

- identifikuoti kaimo raidą formuojančius veiksniai ir parengti rodiklių sistemą;
- apžvelgti kaimo raidos procesų tendencijų stebėsenos prognozavimo patirtį ir rezultatus ES šalyse ir Lietuvoje;
- atlikti Lietuvos kaimo demografinių, ekonominių, socialinių, infrastruktūros, gamtinių procesų raidos 2001–2010 m. tendencijų analizę ir identifikuoti tikėtinas kaimo raidos kryptis iki 2014 m.;
- pateikti siūlymus dėl politikos nuostatų kaimo raidai valdyti.

Darbe naudoti mokslinės ir informacinės literatūros, teisės aktų ir kitų dokumentų, antrinių statistinių duomenų analizės, analogijos, loginio lyginimo, indukcijos ir dedukcijos, ekspertinio vertinimo, ekstrapoliacijos, apibendrinimo ir interpretacijų metodai.

Atlikus tyrimus buvo identifikuoti kaimo raidą formuojantys veiksniai ir parengta rodiklių sistema analizei atlikti, išanalizuota ES šalių ir Lietuvos mokslininkų kaimo raidos tendencijų stebėsenos ir prognozavimo patirtis, atlikta 2001–2010 m. kaimo raidos tendencijų analizė, kuri parodė, kad kaime pagrindinių demografinių rodiklių reikšmės blogės ne tik absoliučiais dydžiais, bet ir lyginant su miesto gyventojų analogiškais rodikliais; gerėjant kaimo gyventojų apsirūpinimui informacinių technologijų priemonėmis kitos infrastruktūros objektai vis labiau tols nuo kaimo gyventojų; kaime toliau mažės žemės ūkio ir didės paslaugų ir pramonės sektorių vaidmuo, žemdirbių pajamos ir toliau turėtų didėti lyginant su kitomis kaimo gyventojų grupėmis; kaimo socialinio bloko rodiklių reikšmės (nedarbo, skurdo rizikos, jaunimo nedarbo lygis, išsilavinimas) išsilaikys blogesnės už miesto atitinkamų rodiklių reikšmes, užimtų kaimo gyventojų išsilavinimo struktūra išliks daug prastesnė nei mieste.

Raktiniai žodžiai: kaimo raidos veiksniai, kaimo raidos rodiklių sistema, kaimo raidos tendencijos, kaimo raidos perspektyvos, prognozavimo metodai.

SUMMARY

The tendencies of rural development in Lithuania

Lithuania's rural areas cover more than 97 % of country's territory and are home to 33 % of people. However, despite the EU and the Lithuanian resources allocated to rural and agricultural development, rural areas continue to decline. In order to manage this process, it is necessary to identify the processes that taking place and critically evaluate to take appropriate decisions on the future development of rural areas.

Objective of the study – rural development in 2001–2010 and identification of possible trends for the 2014 – New programming period. Goals of the study:

- identify the key factors for rural development and to define a system of indicators;
- investigate the methods for forecasting practices of rural development and the main results for the EU and Lithuania;
- to produce an analysis of Lithuanian of demographic, economic, social, infrastructure processes development in 2001–2010 and identify the likely direction of rural development up to 2014;
- to provide proposals for rural development management.

The study carried out to identify the key factors for rural development and to develop the system of indicators for its analysis. The EU and Lithuanian scientists experience of research in rural development trends monitoring and forecasting was analyzed, the analysis of 2001–2010 rural development processes and trends was done, which showed that the values of main demographic indicators will deteriorate, not only in absolute terms, but compared with similar indicators of the urban population; steady increase in permeability of internet in rural areas was at the same time accompanied by steady decrease in accesibility of services provided by other infrastructure like social care, education, transportaion and other; the role of agriculture in rural areas will continue to decline while we will see steady increase of the role of services and industrial sectors, farmers' income will continue to increase to compare with other rural population groups; rural unemployment and poverty, youth unemployment, education indicators will continue to obtain the values lower than for urban population.

Key words: rural development factors, rural development indicators system, rural development trends, rural development perspectives, forecasting methods.

ĮVADAS

Tyrimo aktualumas. Lietuvoje kaimo vietovės užima daugiau kaip 97 proc. teritorijos, o jose gyvena 33 proc. žmonių. Tačiau, nepaisant ES ir Lietuvos valstybės skiriamo dėmesio ir lėšų kaimo ir žemės ūkio plėtrai, kaimas nyksta. Norint sustabdyti šį procesą, būtina identifikuoti jame vykčius ir vykstančius procesus, kritiškai juos įvertinti ir priimti atitinkamus sprendimus dėl tolesnės kaimo raidos.

Tyrimo tikslas – atlikti kaimo raidos 2001–2010 m. laikotarpiu stebėseną ir numatyti pagrindines kaimo raidos tendencijas iki 2014 m. – naujojo programavimo laikotarpio pradžios.

Tyrimo uždaviniai:

- identifikuoti kaimo raidos veiksnius ir parengti rodiklių sistemą;
- išnagrinėti kaimo raidos tendencijų stebėsenos ir prognozavimo patirtį ir rezultatus ES šalyse ir Lietuvoje;
- atlikti Lietuvos kaimo demografinių, ekonominių, socialinių, infrastruktūros, gamtinių procesų raidos 2001–2010 m. stebėseną ir identifikuoti tikėtinas kaimo raidos tendencijas iki 2014 m.;
- pateikti siūlymus dėl politikos nuostatų kaimo raidai valdyti.

Tyrimo objektas – Lietuvos kaimo raida 2001–2010 m.

Tyrimo dalykas – 2001–2010 m. Lietuvos kaimo demografiniai, ekonominiai, socialiniai, infrastruktūros ir gamtinės aplinkos rodikliai.

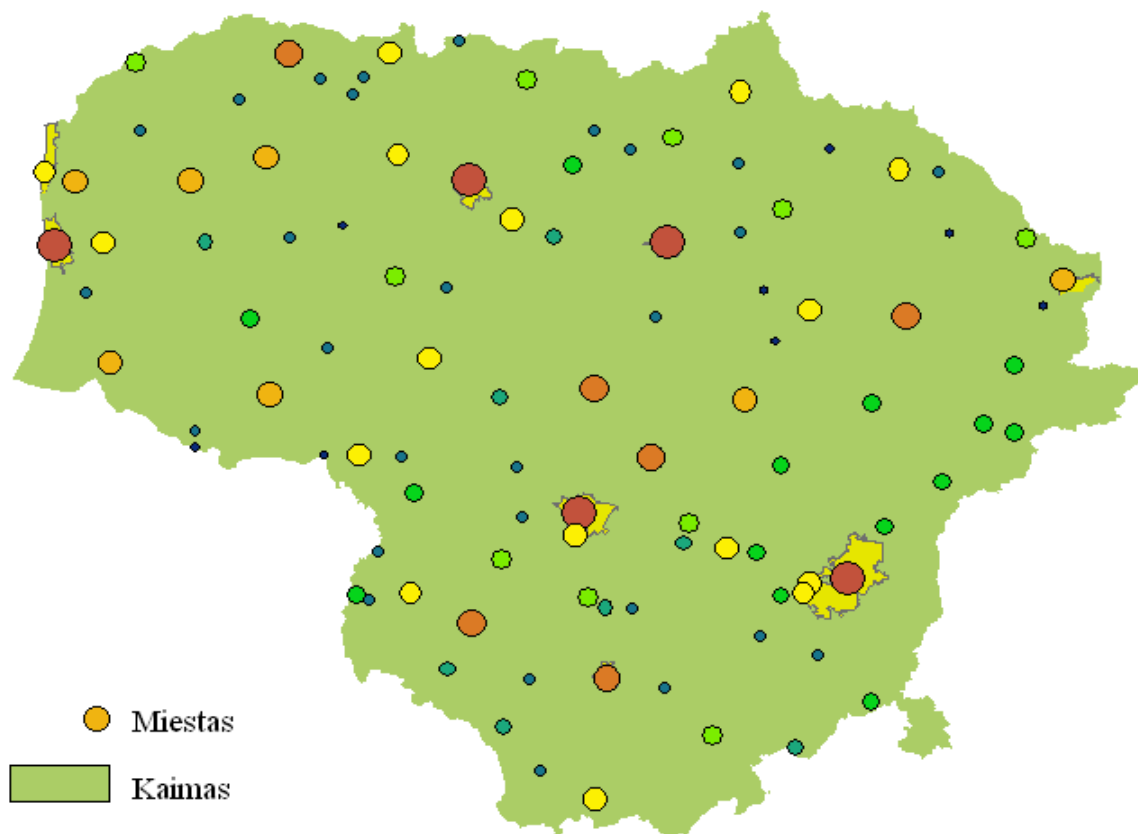
Tyrimo metodai. Darbe taikyti mokslinės ir informacinės literatūros, teisės aktų ir kitų dokumentų, antrinių statistinių duomenų analizės, analogijos, loginio lyginimo, indukcijos ir dedukcijos, ekstrapoliacijos, apibendrinimo ir interpretacijų metodai.

Informacijos šaltiniai. Remtasi užsienio šalių ir lietuvių autorių straipsniais, EBPO, Eurostato duomenų bazėmis, Lietuvos statistikos departamento, Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro, Nacionalinio turizmo departamento prie Ūkio ministerijos, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, asociacijų ir kitų šaltinių duomenimis.

Tyrimo rezultatai. Buvo identifikuoti kaimo raidos veiksniai ir parengta rodiklių sistema tyrimams atlikti, išanalizuota ES šalių kaimo raidos tendencijų stebėsenos ir prognozavimo patirtis, pateikti kaimo raidos ateities scenarijai, apžvelgti Lietuvos mokslininkų darbai, susiję su prognozavimo metodų taikymu, atlikta 2001–2010 m. kaimo raidos tendencijų analizė ir numatytos galimos tolesnės kaimo vystymosi kryptys iki 2014 m., pateiktos atitinkamos išvados ir siūlymai.

1. LIETUVOS KAIMO RAIDOS VEIKSNIŲ IDENTIFIKAVIMAS IR RODIKLIŲ SISTEMA

Šiame tyrime vadovautasi kaimo samprata, apibrėžta LR administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme¹. Kaimas – tai teritorija (visa, kas nėra miestas), kuri neturi administracinio padalijimo, užima 97 proc. Lietuvos teritorijos ir kurioje gyvena 33 proc. Lietuvos gyventojų. Šios sampratos grafinis vaizdavimas parodytas 2.1 pav.: apskritimai – miestai, o likusi šalies teritorija – kaimas. Vadovaudamasis tokia kaimo samprata Lietuvos statistikos departamentas renka, kaupia ir teikia informaciją visuomenei apie Lietuvos kaimą.

1.1 pav. Kaimas ir miestas pagal galiojančių teisės aktų nuostatas

Šaltinis: parengta autorių.

¹ Lietuvos Respublikos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas apibrėžia tik gyvenviečių priskyrimą kaimo ir miesto tipui. Pagal jį šiuo metu visos Lietuvos gyvenamosios vietovės yra skirstomos į miesto gyvenamąsias vietoves (priskiriami įvairių dydžių miestai) ir kaimo gyvenamąsias vietoves (priskiriami miesteliai ir kaimai).

Miestai – kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3 tūkst. gyventojų, kurių daugiau kaip 2/3 dirbančių dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse. Mažiau kaip 3 tūkst. gyventojų turintys Lietuvos Respublikos miestai, rajonų miestai ir miesto tipo gyvenvietės, turėję miesto statusą, kaip gyvenamosios vietovės yra laikomi miestais ir įsigaliojus Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymui.

Miesteliai – kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios nuo 500 iki 3000 gyventojų, kurių daugiau kaip pusė dirbančių dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse, taip pat tradiciniai miesteliai.

Kaimai – gyvenamosios vietovės, neturinčios miesto ir miestelio požymių.

Nacionalinėje 2007–2013 m. kaimo plėtros strategijoje kaimo vietovė apibrėžiama kaip kaimas, miestelis ar miestas, kurio gyventojų skaičius neviršija 6 tūkst., išskyrus savivaldybės centrą, jei priemonės aprašyme ar jos įgyvendinimo taisyklėse nenustatyta kitaip.

Siekiant išsiaiškinti svarbiausius kaime vykstančius naujus procesus, kuriuos būtų galima valdyti valstybės politikos priemonėmis, daugelyje pasaulio šalių kuriamos specialios stebėsenos ir strategijų įgyvendinimo vertinimo sistemos. Ilgą laiką konstruojant šias sistemas buvo remiamasi principu „kuo daugiau stebimų sričių ir jas charakterizuojančių rodiklių, tuo geriau“. Pastaruoju metu reikalavimai tokioms sistemoms keičiasi. Darosi svarbiau sugebėti atsirinkti reikalingiausią informaciją, kuri leistų susidaryti aiškų vaizdą apie nagrinėjamą procesą ar reiškinį, todėl siekiama kuo trumpesnio rodiklių sąrašo (R. Melnikienė, D. Vidickienė, 2007, p. 2).

Laikantis požiūrio, kad kaimo raidos politika turėtų integruoti visus svarbiausius kaimo, kaip teritorinio vieneto, gyvenimo aspektus ir atspindėti jo, kaip vietovės, specifiką, išskirti trys stambūs blokai:

- 1) gyventojai;
- 2) infrastruktūra;
- 3) ekonominė, socialinė ir gamtinė aplinka.

Traktuojant kaimiškas teritorijas kaip gyvenamąją vietą, kaimas turi būti nagrinėjamas kaip materialus objektas, kuriame egzistuoja tam tikri jo gyventojų buičiai ir verslui reikalingi statiniai, įranga ir kiti infrastruktūros elementai, atliekantys kaimo organizacinės struktūros vaidmenį. Viešosios paslaugos priklauso tik nuo tinkamos infrastruktūros. Todėl kaimo infrastruktūrą galima laikyti kaimo „kūnu“, o ją apibūdinančius rodiklius išskirti į atskirą grupę. Kaimą, kaip gyvenamąją vietovę, parodo ne vien gyventojai ir infrastruktūra. Daug lemia ir tai, ką vadiname aplinka. Būtent aplinka sukuria ar riboja tam tikras veiklos galimybes, pritraukia į kaimą tam tikrus gyventojų sluoksnius ar juos atstumia. Todėl aplinkos stebėjimas ir jos įvertinimas kiekybiniais rodikliais padeda atskleisti priežastis, skatinančias ar ribojančias gyventi kaime. Aplinkos stebėjimas ir analizė atlikta pagal tris aspektus – ekonominę aplinką, socialinę aplinką ir gamtinę aplinką.

Įvairių procesų stebėsenos ir prognozavimo tikslas – įvertinti, ar norima linkme krypsta kaimo raidos procesai, ir jeigu ne – imtis atitinkamų politikos priemonių raidai tęsti ar tinkamai pakreipti. Todėl būtina nustatyti, ką laikyti kaimo raidos sėkme, kad stebint pasirinktų rodiklių dinamiką galima būtų pasakyti, kuria kryptimi vystomasi. Apžvelgus naujausias kaimo raidos teorijas ir panašaus į Lietuvą išsivystymo lygio šalyse taikomas kaimo politikos priemones (Bryden, 2003; Ellis, 2001; OECD, 2006; Scenar, 2007; Storti et al., 2004), siūloma išskirti šiuos strateginius kaimo raidos sėkmės veiksniai:

- gyventojų blokas – tam tikro kaimo gyventojų reprodukcijos lygio palaikymas;
- infrastruktūros blokas – svarbiausių paslaugų prieinamumo kaime užtikrinimas;
- ekonominės aplinkos blokas – kaimo gyventojų pajamų lygio palaikymas;
- socialinės aplinkos blokas – žmogiškųjų išteklių lygio palaikymas ir gerinimas, bendradarbiavimo skatinimas;

- gamtinės aplinkos blokas – gamtinės aplinkos tausojimas, išteklių naudojimo gerinimas.

Kiekvieno bloko veiksniams vertinti parinkta rodiklių sistema. Tam tikro kaimo gyventojų reprodukcijos lygio palaikymas rodo, kaip sekasi pritraukti ar išlaikyti žmones kaimo teritorijose. Jie tampa svarbūs ir kaip gamintojai, ir kaip vartotojai. Infrastruktūros bloko rodikliai rodo, kaip užtikrinamas svarbiausių paslaugų prieinamumas kaime, kaimo, kaip gyvenamosios ar poilsio, verslo vietos, patrauklumas, kuris ypač priklauso nuo ten teikiamų paslaugų lygio. Kaimo gyventojų pajamų lygio palaikymas per alternatyvių žemės ūkiui veiklų skatinimą padeda išskaidyti ūkininkavimo finansinę riziką, padidinti kaimo gyventojų pajamas, sumažinti užimtumo sezoniškumą ir yra ypač svarbus mažėjant užimtųjų žemės ūkyje skaičiui. Socialinės aplinkos bloko rodikliai turi parodyti, kaip sekasi išlaikyti kaimo žmogiškuosius išteklius. Gamtinės aplinkos bloko rodikliai turi atspindėti, ar tausojami gamtos išteklių ir ar gerinamas jų naudojimas, nes gamtinė aplinka yra vienas svarbiausių gyvenimo kokybės užtikrinimo veiksnių.

Literatūros šaltiniuose išsamiai aprašomi rodikliai, kurie geriausiai atspindėtų vieno ar kito bloko strateginių sėkmės veiksnių įgyvendinimo eigą ir rezultatą. Tačiau galiojanti ir teisės aktais reglamentuota informacijos rinkimo sistema ir apimtys neleidžia aiškiai parodyti sėkmės veiksnių, nes Lietuvos statistikos departamentas renka ne visus reikiamus rodiklius. Trūksta rodiklių apie kaime naudojamų technologijų poveikį gamtai, kaimo infrastruktūrą, kaimo gyventojų susisiektų galimybes, kelių infrastruktūrą ir kitų svarbių objektų (vaistinių, bankų, juridinių paslaugų objektų, darbo biržų, konsultacinių tarnybų ir pan.) būklę, kitų rodiklių, kurie leistų ne tik visapusiškiau stebėti kaime vykstančius procesus, bet ir patikimiau prognozuoti kaimo ateitį. Todėl būtina nuolat papildyti ir tikslinti kaimo raidos stebėsenos rodiklių sąrašą. Šiame darbe naudoti viešai prieinami rodikliai.

Tolesnėse darbo dalyse pateikti Lietuvos kaimo raidos stebėsenos 2001–2010 m. rezultatai pagal 5 rodiklių blokus ir galimas kiekvieno bloko rodiklių raidos perspektyvas iki 2014 m. – naujojo programavimo laikotarpio pradžios. Atkreiptinas dėmesys, kad šioje studijoje nekelta tikslo numatyti galimą **žemės ūkio produkcijos** gamybos veiksnių raidą ir dinamiką, kadangi tai yra kitų mokslo studijų objektas.

Numatant galimas rodiklių reikšmių kitimo tendencijas svarbu apibrėžti, kiek patikimai vieno ar kito rodiklio reikšmės gali būti prognozuojamos ilgesniam, vidutiniam ir trumpam laikotarpiui. Kiekvieno bloko rodiklių raidą lemia trys pagrindiniai veiksniai (veiksnių grupės), kurių poveikis kiekvienam blokui yra skirtingas. Nuo jų priklauso bloko rodiklių raidos prognozės patikimumas, kuriam poveikį daro:

- tiriamų procesų pobūdis;
- išorės (klimato kaitos veiksniai, politiniai sprendimai pasaulio, ES mastu) ir vidaus veiksnių (šalyje priimami politiniai sprendimai), lemiančių šiuos procesus, pobūdis;

- konkrečių žmonių ar jų grupių priimami sprendimai reaguojant į pirmų ir antrų veiksnių iššūkius.

Lengviausia numatyti kaimo demografinių rodiklių (gyventojų skaičius, reprodukcija, migracija) raidą, nes ji apibrėžia stabilius procesus ir tendencijas, turinčius savo vidinę logiką ir ne itin stipriai susijusius su gamtiniais veiksniais, ekonominėmis krizėmis, politiniais, taip pat pačių žmonių ar jų grupių sprendimais (priimti sprendimą emigruoti ar ne, keltis kitur gyventi ar ne nėra taip paprasta net ir tada, kai žmogus aiškiai mato tokio savo sprendimo naudą). Tai leidžia gana patikimai prognozuoti demografinius rodiklius net ir 50 metų perspektyvai. Eurostatas yra parengęs ir patvirtinęs metodikas, pagal kurias kiekviena ES šalis renka informaciją ir prognozuoja atitinkamų demografinių rodiklių reikšmes. Nuo šių rodiklių priklauso visų kitų stebimų sričių raida.

Infrastruktūros bloko sritys – sveikatos priežiūra, švietimas ir kultūra, informacijos ir ryšio paslaugos, gyvenamasis fondas, keliai. Išskirtinos dvi sričių kategorijos, kurių viena apima viešąją infrastruktūrą (sveikatos priežiūra, švietimas ir kultūra, keliai ir iš dalies informacijos ir ryšio paslaugos), o kita – privačią (gyvenamasis fondas, iš dalies informacijos ir ryšio paslaugos). Viešosios infrastruktūros plėtra nėra prognozavimo objektas. Pagal galiojančią tvarką šių infrastruktūros objektų plėtra vyksta pagal institucijų pasitvirtintus strateginius veiklos planus. Jų statybai skiriamos valstybės biudžeto ir ES paramos lėšos per vadinamąsias trimetės valstybės investicijų programas.

Kiek kitaip yra su privačios infrastruktūros objektais, kurių plėtra priklauso nuo pačių savininkų vizijos, iniciatyvos ir galimybių, todėl atsižvelgus į tokių objektų raidą galima su tam tikru patikimumu prognozuoti jų plėtrą artimiausiems metams.

Ekonominės aplinkos bloko sritys – pajamų lygis, užimtumas, verslumas. Socialinės aplinkos blokas – skurdas, nedarbas, išsilavinimas, bendradarbiavimas. Patikimai prognozuoti šių sričių rodiklių reikšmes yra sudėtinga dėl to, kad, viena vertus, jie priklauso nuo vienokių ar kitokių politinių sprendimų, pvz., dėl pajamų lygio palaikymo, skurdo lygio nustatymo, kita vertus, jie susiję su pačių žmonių pasirinkimu. Tarkim, kiekvienas žmogus, reaguodamas į besikeičiančius aplinkos veiksnius (grėsmė netekti darbo, pajamų dėl politinių sprendimų ar globalių veiksnių), elgsis skirtingai. Vieni ieškosis papildomo darbo (įtaka užimtumui), kiti vyks uždarbiauti į užsienį (įtaka migracijos rodikliui), treči – mažiau vartos ir daugiau taupys, dar kiti taps bedarbiais (įtaka nedarbo ir bedarbių skaičiaus rodikliams) ir pan. Problema ta, kad sudėtinga bent kiek patikimai ir tiksliai įvertinti, kokia žmonių dalis padarys vienokią ar kitokią pasirinkimą. Atitinkamose šios studijos dalyse pateikiamos galimos šių blokų stebėsenos sričių raidos tendencijos ir veiksniai, kurie tą raidą galėtų veikti.

Aplinkos bloko sritys – žemės fondo naudojimas, saugomos teritorijos, augalai ir gyvūnai. Šios sritys prognozavimo patikimumo požiūriu yra labiau artimos infrastruktūros bloko sritims, nes jų raida stipriai priklauso nuo politinių ir ekonominių institucijų sprendimų, kuriais gali būti nustatomi saugomų teritorijų plotai, atitinkamų augalijos ir gyvūnijos rūšių skaičius, apimtis ir pan. Tokių rodiklių reikšmės neprognozuotinos.

Yra ir kitokio pobūdžio institucijų sprendimų, kurių poveikis netiesioginis. Pvz., sankcijų už netinkamai naudojamas žemės ūkio naudmenas nustatymas verčia ūkininkaujančius apsispręsti, kaip toliau tvarkyti turimą žemę – išnuomoti, parduoti ar ūkininkauti patiems. Visa tai atitinkamai paveiks žemės naudojimo rodiklius. Tokiu atveju, darant atitinkamas prielaidas, galima prognozuoti tikėtinas tokių rodiklių reikšmes.

Toliau bus nagrinėjama kaimo raidos procesų tyrimo būklė ir metodai užsienyje ir Lietuvos mokslininkų darbai šioje srityje.

2. KAIMO RAIDOS TENDENCIJŲ TYRIMŲ BŪKLĖ UŽSIENYJE IR LIETUVOJE

Vertinant kaimo raidos tendencijas svarbu numatyti ir galimas vystymosi kryptis, siekiant pasirengti galimiems iššūkiams: įvertinti, ar norima linkme vyksta kaimo raidos procesai, o jeigu ne – imtis atitinkamų politikos priemonių raidai tęsti ar tinkamai nukreipti. Toliau darbe aptariama prognozavimo patirtis ES ir Lietuvoje.

2.1. Prognozavimas kaip kaimo raidos tendencijų tyrimo metodas ir ES kaimo raidos scenarijai

Vienas iš įvairių procesų tyrimo metodų – prognozavimas. Užsienio literatūroje kalbant apie prognozavimą kaip ateities konstravimo metodą dažniausiai vartojama „Foresight“ sąvoka, kuri suprantama kaip ateities scenarijų kūrimo metodas. Prognozavimas naudojamas numatant politinius ir ekonominius procesus. Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais tapo akivaizdu, kad prognozavimas, kaip mokslinio tyrimo metodas, gali būti taikomas bet kokiam galimam socialiniam reiškiniui suvokti (Semenova, 2010.). Prognozavimo metodai taikomi:

- ilgalaikėms prognozėms (tendencijų ekstrapoliavimas, simuliacija);
- išsiaiškinti nuomonę tiriamu klausimu (interviu, Delphi);
- „išgryninti“ nuomonę tiriamu klausimu (darbo grupės, konferencijos, vieši forumai);
- sukurti ateities viziją (scenarijai, esė).

Finansuojant Europos Komisijai 2004 m. buvo įkurtas Europos prognozavimo stebėsenos tinklas (European Foresight Monitoring Network – EFMN), kurio tikslas – analizuoti prognozavimą kaip mokslinį metodą ir gautus rezultatus pasauliniu mastu. Pagrindinė veikla – prognozavimo patirties rinkimas, kaupimas ir analizavimas. 2004–2007 m. buvo išanalizuoti 1650 darbai. Iš 2.1 lentelės matyti, koks prognozavimo darbų mastas Europos šalyse.

2.1 lentelė. Prognozavimo darbai Europos šalyse 2004–2007 m.

Šalis	Darbų skaičius	Šalis	Darbų skaičius
Austrija	16	Malta	3
Belgija	25	Nyderlandai	265
Bulgarija	4	Lenkija	6
Kipras	1	Portugalija	5
Čekijos Respublika	5	Rumunija	5
Danija	33	Slovakija	2
Estija	8	Slovėnija	5
Suomija	69	Ispanija	43
Prancūzija	187	Švedija	18
Vokietija	125	Jungtinė Karalystė	207
Graikija	9	Islandija	5
Vengrija	3	Norvegija	31
Airija	12	Šveicarija	5
Italija	19	Ne ES šalys	3
Latvija	5		
Lietuva	1		
Liuksemburgas	5		

Šaltinis: http://www.foresight-network.eu/files/reports/efmn_mapping_2007.pdf.

Iš lentelės matyti, kad Nyderlandai yra šios srities lyderiai. Toliau seka didžiosios ES šalys – Prancūzija, Vokietija, Jungtinė Karalystė ir kt. Lietuva yra paskutinė, atsiliekanti tiek nuo Latvijos, tiek nuo Estijos. EFMN atliktame tyrime atsakymo, kodėl vienos šalys atlieka daugiau prognozavimo tyrimų negu kitos, nėra. Galbūt Lietuvoje, vykdant šį projektą, neatsirado tinkamos institucijos, kuri būtų galėjusi deramai pristatyti mūsų šalies laimėjimus socialinių-ekonominių procesų prognozavimo srityje. Tačiau tokie tyrimai Lietuvoje iš tiesų beveik nevyksta, o jeigu ir vyksta, tai remiamasi kitų tyrimų rezultatais.

Žinoma daugiau nei 20 metodų, kurie taikomi prognozuojant. 10 iš jų yra naudojami dažniau nei kiti. 2007 m. Europos mokslininkai P. Popper, M. Keenan, I. Miles, M. Butter ir G. Sainz de la Fuente, išanalizavę prognozavimo studijas Europoje, nustatė metodų populiarumą, dažnumą. Jie išsiaiškino, kad dažniausiai yra prognozuojama 10–20 metų laikotarpiui (R. Popper at al., 2007, p. 10), studijas dažniausiai rengia iki 50 tyrėjų kolektyvai, tačiau pasitaikė studijų, kuriose dalyvavo ir daugiau kaip 500 tyrėjų. Daugiausia prognozavimo metodai taikomi socialiniuose, technologiniuose, medicinos, gamtos ir žemės ūkio moksluose (R. Popper et al., 2007, p. 25).

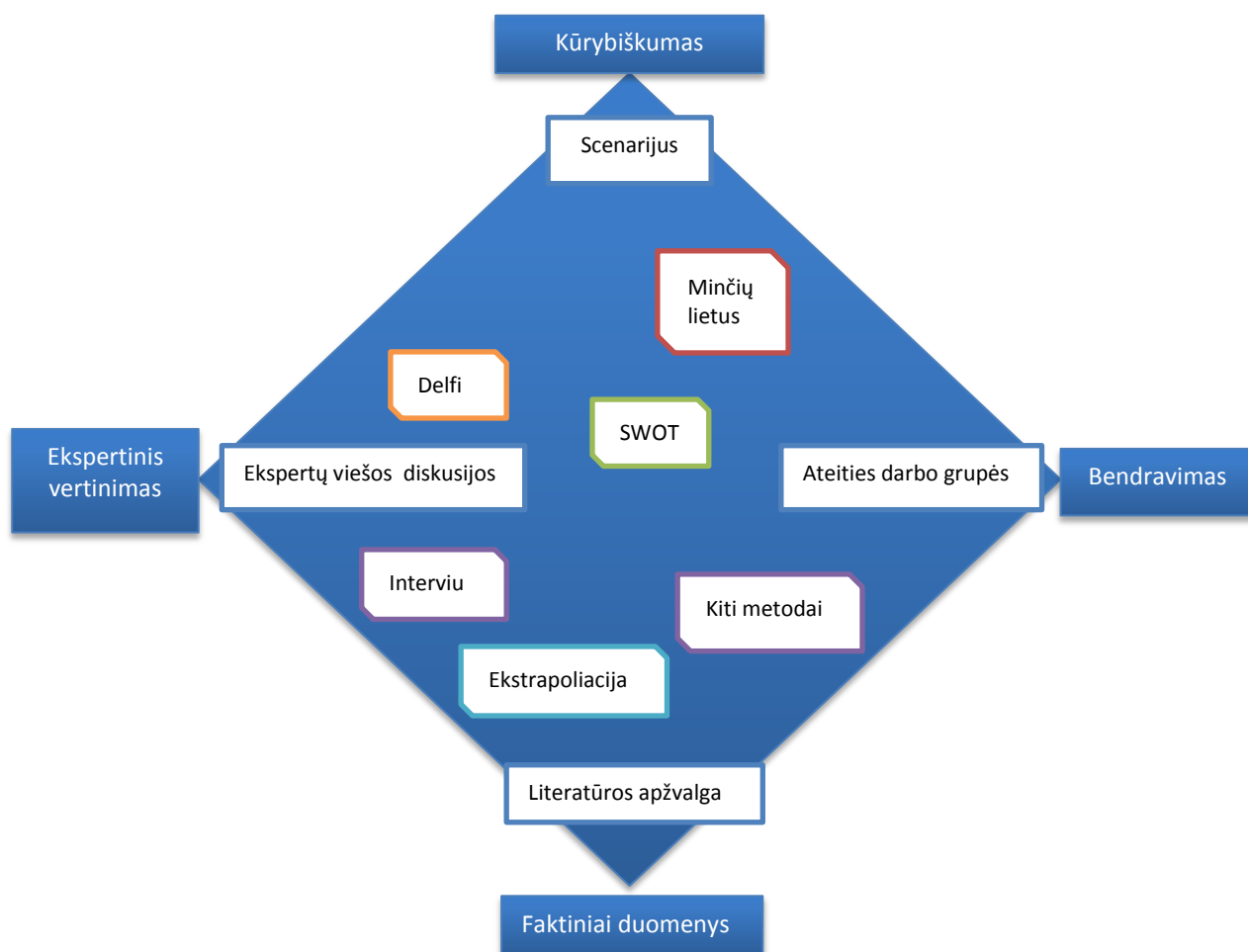
R. Popper išskiria prognozavimo metodus ir pagal naudojamos informacijos tipą:

- remiamasi faktiniais duomenimis (*evidence*) – statistiniai metodai, modeliavimas (pvz., ekstrapoliacija, kompiuterinė simuliacija);
- remiamasi ekspertizėmis ir vertinimais (*expertise*) – ekspertų nuomonė, Delphi tyrimai;

- remiamasi ekspertų susodinimu už apskritojo stalo, jų tiesioginiu bendravimu (*interaction*) – darbo grupės, konferencijos;
- skatinamas asmeninis kūrybingumas (*creativity*) – vizijų, scenarijų kūrimas (I. Miles, 2007).

Tikslesnėms prognozėms gauti derinami keli metodai. Europos prognozavimo monitoringo tinklo tyrėjų darbuose naudojami vidutiniškai 4–7 metodai. Apžvelgus prognozavimo tyrimus paaikškėjo, kad kokybiniai metodai (apžvalgos, ekspertų grupės, seminarai ir kt.) naudojami dažniau nei kiekybiniai, pvz., tendencijų ekstrapoliacija.

Prognozavimo metodų pasiskirstymas Europoje parodytas 1.1 pav. – vadinamame prognozavimo metodų „deimante“ – R. Popper sudarytoje prognozių metodų, išdėstytų pagal duomenų pobūdį, schemeje. Mėlyna spalva pažymėti pusiau kokybiniai metodai, juoda – kokybiniai, raudona – kiekybiniai. Metodai išdėstyti pagal tai, kokiomis žiniomis jie remiasi – įrodymais, kūrybiškumu, ekspertizėmis ar bendravimu sudarant prognozes. Populiariausi – literatūros apžvalga, ekspertų apklausos, scenarijai, ateities darbo grupės (*future workshops*), minčių lietus (*brain storm*), tendencijų ekstrapoliacija, Delfi (Delphi) metodas, SWOT analizė, interviu, laiko eilučių analizė ir kt.

2.1 pav. Populiariausi prognozavimo metodai Europoje

Šaltinis: https://www.unido.org/foresight/rwp/dokums_pres/foresight_methods_gebze_122.pdf.

Pagrindiniai kaimo raidos bruožai po antrojo pasaulinio karo buvo užimtųjų žemės ūkyje skaičiaus mažėjimas, žemės ūkio technologinių procesų modernizavimas intensyviau naudojant žemę, kraštovaizdžio pokyčiai, bioįvairovės nykimas. Kaimo vietovės, veikiamos makroekonominių, politinių, demografinių veiksnių, klimato kaitos, energijos išteklių kainų, keisis ir toliau.

Iš pateiktos analizės matyti, kad prognozavimas, kaip mokslinio tyrimo metodas, Europoje yra gana plačiai taikomas. Tačiau didžiausias darbas šioje srityje buvo atliktas 2009 m., parengus Europos ateities scenarijų apžvalgų studiją (Alternative futures of rural areas in the EU). Scenarijuose pateikiami kaimiškosios Europos ateities kontūrai 2020 ir 2035 metams. Buvo tiriami įvairių ES mokslinio tyrimo institucijų parengti scenarijai: ESPON (2006), EURURALIS (2008), SCENAR 2020 (2007), SENSOR (2006), SEAMLESS (2007), PRELUDE (2007) ir žemės ūkio sektoriaus bendroje ekonomikoje scenarijus (2007).

Pagal apibrėžimą scenarijus suprantamas kaip rišlus, nuoseklus, **tikėtinas** valstybės ar proceso **ateities aprašymas**. Scenarijų prigimtis yra ekstrapoliacinė, t. y. juose siekiama atsakyti į klausimą „kas gali nutikti“, o ne „kas nutiks“. Visi scenarijai pradedami kurti nuo prielaidų – išorinių veiksnių, tokių kaip gyventojų skaičius, ekonomikos augimas, klimato kaita ir pan. Šie veiksniai lemia ūkininkų, vartotojų, politikos formuotojų elgseną. O subjektų elgsenos tarpusavio sąveika formuoja kaimo ateitį. Įvairios šių veiksnių kombinacijos ir sukuria skirtingus kaimo raidos scenarijus, kuriuose yra įvertinami esminiai iššūkiai ir rizika, su kuria gali susidurti kaimiškosios vietovės Europoje, jų poveikis kaimo vietovių plėtrai, žemės ūkiui, žemės naudojimui, aplinkai ir pan.

Minėtų 7 studijų tikslas – ištirti Europos kaimo ateities raidos veiksnius. Studijose visada konstruojamas pagrindinis (*baseline*) scenarijus ir tikėtinos jo alternatyvos. Pagrindinis scenarijus kuriamas ekstrapoliuojant praeities tendencijas ir politikos priemones. Alternatyvūs scenarijai modeliuojami atsižvelgiant į galimus veiksnių ir politikos pokyčius.

Scenarijuose veiksniai skirstomi į išorinius (egzogeninius) ir vidinius (endogeninius), susijusius su politika. Visuose scenarijuose globalinis makroekonominis augimas ir demografiniai pokyčiai priskiriami išoriniams veiksniams. Demografinius pokyčius parodo tokie rodikliai kaip gyventojų skaičiaus kitimas pasaulio ir Europos mastu, gyventojų senėjimas, migracija, darbo rinka, gyventojų tankumas. Politiką formuojantys veiksniai – BŽŪP, politika biokuro naudojimo, verslo, transporto plėtros, aplinkosaugos srityse. Tai taikoma visuose scenarijuose (Alternative futures of rural..., 2009, p. 7). Kiti veiksniai, kurie buvo tiriami scenarijuose, pateikiami 2.2 lentelėje.

2.2 lentelė. Kiti scenarijuose naudoti veiksniai

Veiksniai	Naudota informacija	Naudoti metodai
Technologinis progresas	Kokybiniai duomenys	Antrinių duomenų analizė
Energijos išteklių kainų prognozės	Kiekybiniai duomenys	Literatūros šaltinių apžvalga
Galimos rizikos dėl klimato kaitos	Ekspertų apklausos	Procesų modeliavimas
Vartotojų preferencijų kitimas	Kokybiniai duomenys	Antrinių duomenų analizė
Normų ir vertybių pokyčiai	Kokybiniai duomenys	Antrinių duomenų analizė

Šaltinis: Alternative futures ... 2009.

Šie scenarijai tyrė skirtingus erdvinis lygius (pasaulis, ES kaip regionas, atskiri ES regionai). Kai kuriuose scenarijuose skaičiavimams buvo naudojami GTAP, ESIM, CAPRI, CLUE modeliai, kai kuriuose sukurti nauji – MASST, KTEN, FSSIM-EXPAMOD, APES. 7 scenarijuose pateikiamos 19 skirtingų kaimo vietovių tipų perspektyvos. Apibendrinus išskiriami 6 pagrindiniai kaimo ateities scenarijai:

- bazinis (*baseline*);
- konkurencinis (*competitiveness*);
- sanglaudos (*cohesion*);
- struktūrizuota Europa (*clustered network*);
- inovacijų Europa (*lettuce surprise u*);
- didelė krizė (*big crisis*).

Pirmieji trys scenarijai gauti modeliuojant politinės intervencijos lygį. Paskutiniai trys sukurti įvedant skirtingo masto neįveikiamas aplinkybes (*force majeure*) (mažėjantis socialinis solidarumas visuomenėje, smarkūs potvyniai, tarptautinė energijos krizė, didelis oro užterštumas miestuose, maisto krizė, kitos nelaimės ir pan.). Šios aplinkybės sukeltų naujas politines reakcijas, kurios paveiktų kaimo ateitį, o ji, tikėtina, iš esmės skirtųsi nuo šiandieninės situacijos Europos kaime ir nuo situacijos, kuri prognozuojama baziniame scenarijuje (Alternative futures of rural..., 2009, p. 7).

1 scenarijus – bazinis. Šis scenarijus – tai istorinių tendencijų ekstrapoliavimo rezultatas (Alternative futures of rural..., 2009, p. 45).

Gyventojų skaičius ES stabilizuojasi, tačiau nuošaliuose regionuose vyks depopuliacijos procesai. Išorinė (legali ir nelegali) migracija iš Rytų ir Vidurio Europos ir Viduržemio jūros šalių didės. Nepakankama šių migrantų integracija sukels socialinę ir psichologinę miestų segregaciją. Vidinės ES migracijos srautai taip pat padidės: verslininkai ir pensininkai migruos iš miesto į kaimus, o jaunimas ir studentai – iš kaimų į miestus.

Globalizacijos poveikis kuriant darbo vietas bus stiprus ir spartėjantis. Metropoliniai regionai su pažangiomis technologijomis plėtosis sparčiai, o tie regionai, kuriuose technologijų lygis žemas ir vidutinis, mers. Urbanistinis Europos centras

išsiplės palei pagrindinius transporto koridorius. Dideli miestai Europos periferijoje nesugebės prisitaikyti prie globalių ekonomikos pokyčių ir liks izoliuoti.

Klimato pokyčiai. Dėl sausrų teks nutraukti žemės ūkio produkcijos gamybą kai kuriuose Europos pietų regionuose, kur nėra drėkinimo, ir ieškoti alternatyvių žemės ūkiui veiklų.

Politika. Tarptautinės rinkos vystysis tolesnio liberalizavimo keliu.

Žemės ūkis. Biomasės ir energetinių pasėlių plotai plės, žemės ūkis darysis vis labiau industrinis. Dėl to išnyks daug natūralaus kraštovaizdžio elementų. Kituose regionuose, kurie arti vartojimo centrų ir labai derlingi (Jungtinė Karalystė, Prancūzija, Rytų Vokietija, Šiaurės Rytų Lenkija, Čekija, Slovakija, Bulgarija, Rumunija ir Vengrija), susiformuos stambūs, gerai mechanizuoti ūkiai, kuriuose dirbs nedaug žmonių. O mažiau derlingose ar mažiau palankiose gyventi vietovėse, ypač tose, kur vyrauja smulkūs ūkiai, plėtosis alternatyvi veikla – kaimo turizmas, amatai, ekologinis ūkininkavimas, energetinių augalų auginimas.

Žemės naudojimas. Žemės ūkio produkcijai pagaminti 2020 m. reikės 91 proc. žemės ūkio žemės, naudotos 2000 m., energetiniams augalams papildomai reikės 4 proc. žemės plotų, ūkių skaičius sumažės 25 proc.

Kraštovaizdis, biologinė įvairovė. Daug natūralių teritorijų naujose šalyse narėse verčiamos žemės ūkio paskirties žemėmis. Miškų gaisrai Pietų Europoje smarkiai paveiks tradicinį kraštovaizdį. Bioįvairovei kyla grėsmė dėl infrastruktūros plėtros, turizmo, ypač patraukliose pakrantėse ir kalnų regionuose, žemės ūkio intensyvėjimo.

Kaimiškų vietovių teritoriniai skirtumai. 2020 m. skirtumai tarp kaimiškų vietovių didės. Esančiose arti didelių miestų, patraukliose poilsiui ir turizmui vietovėse gyventojų skaičius augs, o nepatraukliose ir toli nuo didelių miestų – mažės, formosis įvairūs tarpiniai kaimiškųjų gyvenviečių tipai.

2 scenarijus – konkurencinis. Pasaulyje valdžios institucijos mažai kišasi į ekonominius procesus. Pašalinus prekybos barjerus, kapitalas, žmonės ir prekės gali judėti laisvai ir tai lemia greitą ekonomikos augimą. Visos pastangos sutelktos skatinti visuotinį konkurencingumą, ekonomika klesti dėl aukštų technologijų ir inovacijų, ryškėja teritoriniai skirtumai tarp metropolinių ir kitų teritorijų. Žemės ūkis intensyvėja, darosi itin technologizuotas ir koncentruojasi vietovėse, kurios yra optimalios žemės ūkio produkcijai gaminti. 2020 m. žemės ūkio produkcijai gaminti bus naudojama 86 proc. 2000 m. naudotos žemės. Teisės aktuose aplinkosaugos problemoms prioritetas neteikiamas.

3 scenarijus – sanglauda. Paramą technologijų plėtrai stengiamasi tolygiau išdėstyti visuose regionuose (ne tik ten, kur sąlygos palankiausios). Laimi ne metropolinės teritorijos. Vyksta migracija iš tankiau apgyvendintų miestų į periferinius regionus. Vykdoma regionų plėtros politika išlaikant ekologinę pusiausvyrą. Žemės ūkyje naudojamos pažangios technologijos ir koncentruojamasi į ekologiškos produkcijos gamybą. Žemės ūkio produkcijai gaminti reikės 96 proc. žemės, naudotos 2000 m. Žmonės ypač daug dėmesio skiria vietos ir regionų bendruomenei, pirmenybę teikia vietoje pagamintiems maisto produktams. Žemės

ūkio politikos tikslas – savarankiškumo skatinimas. Labai svarbus ekologinių aspektų valdymas. Tokį pasaulį stipriai veikia valdžios institucijų kišimasis. Rezultatas – suvaržymai erdvinėje politikoje ir siekis vystyti nedidelės apimties žemės ūkį. Palyginti su kitais scenarijais, šiame ekonominei plėtrai skiriama mažiausiai dėmesio.

4 scenarijus – struktūrizuota Europa. Skatinama migracija iš užterštų urbanizuotų vietovių lems pokyčius infrastruktūroje ir užimtumo galimybes periferiniuose regionuose. Globalizacija skatina ekonomikos augimą. Gilėjantys tarptautiniai rinkos santykiai skatina žemės ūkio veiklą tik itin palankiose vietovėse. Kitos teritorijos apleidžiamos.

5 scenarijus – inovacijų Europa. Daroma prielaida, kad maisto saugumo problemos Europoje prasidės 2015 m. Sumažėjus pasitikėjimu centrine valdžia, politinės jėgos decentralizuosis, vis labiau bus akcentuojami gyvenimo kokybės klausimai. Didės ekologiško maisto ir sveikos aplinkos svarbos suvokimas. Bus išvestos naujos javų veislės, kurios leis gauti didesnę derlių su mažesnėmis sąnaudomis. Žemės ūkis centriniuose regionuose pasidarys aukšto technologinio lygio. Dėl išaugusio derlingumo 2020 m. pasėlių plotai sumažės 40 proc., pievų – 20 proc., palyginti su 2000 m.

6 scenarijus – didelė krizė. Prognozuojama, kad iki 2020 m. Europoje siautės stichinės nelaimės. Bus suvokta, kad Europa yra labai pažeidžiama ir nesugeba efektyviai prisitaikyti. Po šių krizių bus siekiama skatinti žmones keltis iš urbanizuotų centrų į periferijas, kur jie jaustųsi saugiai. Bus teikiama didelė parama žemės ūkio regionams apskritai ir ekologiško ūkio plėtrai. Žemės ūkio gamybos intensyvumas bus mažas. Žemės naudojimo lygis žemės ūkio produkcijai gaminti išliks beveik toks pat, kaip ir 2000 m.

Šių scenarijų pagrindas kilo iš gerai žinomų vizijų ir teorijų. Konkurencijos scenarijus siejamas su F. Fukuyamos (The Future, 2008, p. 8) idėjomis, kurios buvo pristatytos 1989 m. paskelbtoje esė „Istorijos pabaiga“. F. Fukuyama iškelia kontraversišką hipotezę, kad šaltojo karo pabaiga reikš ne ką kita kaip žmonijos istorijos pažangos pabaigą. Jo nuomone, liberalioji vakarų demokratija yra paskutinė žmonijos valdymo forma ir paskutinis žmonijos ideologinės evoliucijos taškas. Atsakydamas į knygoje pateiktus teiginius, 1993 m. S. Huntington (The Future, 2008, p. 8) sukūrė teoriją „Civilizacijų konfliktas?“ Jo nuomone, kultūrinis ir religinis identitetas taps pagrindiniu konfliktų šaltiniu pasaulyje po šaltojo karo. **Sanglaudos scenarijaus** pagrindu tapo studija „Mūsų bendra ateitis“, kurią 1987 m. parengė JT Pasaulio aplinkos ir plėtros komisija. Ši studija dar vadinama Bruntlando ataskaita (The Future, 2008, p. 8). Pagrindinė jos išvada: daugiausia didžiausių globalių aplinkos problemų sukelia skurdas vienoje pasaulio dalyje ir nedarnus (nesubalansuotas) vartojimas bei gamyba – kitoje. Šioje ataskaitoje pirmą kartą užsimenama apie darnios plėtros idėją. **Regionų bendrijų scenarijaus** išėties tašku galima laikyti E. F. Schumacherio idėjas. Jis parengė knygų seriją pavadinimu „Maža yra gražu“ (The Future..., 2008, p. 8). Jo nuomone, vyriausybės turi skirti visą dėmesį darniai plėtrai. E. F. Schumacherio filosofija – tai pakankamumo filosofija, pripažįstanti tiek žmogiškuosius poreikius ir apribojimus, tiek ir tinkamą technologijų panaudojimą. Jo teorija remiasi kaimo ekonomikos tyrimais.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima konstatuoti, kad nepriklausomai nuo scenarijaus ES kaimo ir žemės ūkio ateities perspektyvos yra neblogos. Pagal visus scenarijus:

- Europoje žemės ūkio produktų gamyba tenkins visų Europos gyventojų poreikius. ES-15 (šalių senbuvių) ūkininkavimo svarba ekonomikai nebus didelė. ES-12 (naujųjų narių) ūkininkavimo svarba palaipsniui mažės iki ES-15 lygio, o tai lems ryškų užimtumo mažėjimą žemės ūkio sektoriuje;
- dėl spartesnių struktūrinių pokyčių ES-12 artės prie ES-15, nors vis dar atsiliks pagal ūkių pajamas ir BVP vienam gyventojui;
- ES-15 vyks žemės ūkio paskirties žemių apleidimo procesas, ypač marginaliniuose regionuose;
- jei nebus numatyta papildomų politinių instrumentų, ES Biokuro direktyvos reikalavimas – iki 2010 m. pasiekti, kad 5,75 proc. sunaudojamų degalų būtų biokuras – nebus įgyvendintas.

2009 m. buvo parengtas Scenar 2020 papildymas – Scenar 2020 II „Update of analysis prospects in Scenar 2020 study: preparing for change“. Kaip ir Scenar 2020, jame išskirtos 2 veiksmų grupės.

Pirma grupė – išoriniai (egzogeniniai) veiksniai, kurių tiriamuoju laikotarpiu iš esmės neveiks ES politiniai sprendimai. Tai gyventojų skaičiaus dinamika, makroekonominiai veiksniai, vartotojų preferencijos, agrotechnologijos, aplinkos sąlygos ir pasaulio rinkos.

Antra grupė – vidiniai (endogeniniai) veiksniai, susiję su politika: PPO ir ES dvišaliai susitarimai, atsinaujinančios energijos, aplinkosaugos politika ir kt.

Scenar 2020 nagrinėjami trys scenarijai: pagrindinis (*reference*), konservatyvusis (*conservative*) ir liberalusis (*liberalization*) (2.3 lentelė).

2.3 lentelė. Pagrindiniai SCENAR 2020 II rezultatai

Modeliuojama sritis	Pagrindinis	Konservatyvusis	Liberalusis
BŽŪP	Biudžetas mažėja 20 proc., mažinami intervenciniai pirkimai, tiesioginės išmokos (TI) mažinamos 30 proc. ir atsiejamos nuo gamybos, lėšos II ramsčiui didėja 5 proc.	Išlaikomi sveikatingumo patikros (<i>health check</i>) rezultatai, TI mažinamos 15 proc., lėšos II ramsčiui didėja 45 proc.	Biudžetas mažėja 55 proc., atsisakoma intervencinių pirkimų ir TI, lėšos II ramsčiui didėja 100 proc.
Žemės ūkio produkcija	Kasmetinis augimas – 0,25 proc.	Kasmetinis augimas – 2 proc.	Kasmetinis augimas – 4 proc.
Žemės naudojimas	Be žymesnių pokyčių	Be žymesnių pokyčių	Sumažėjęs 6 proc. panaikinus išmokas
Žemės kaina	Beveik nepakinta	Beveik nepakinta	Sumažėja iki 30 proc.

Modeliuojama sritis	Pagrindinis	Konservatyvusis	Liberalusis
Rinkos pokyčiai	Eksportas išauga 5 proc., importas – 35 proc.	Eksportas išauga 10–15 proc., importas – 60 proc.	Eksportas auga iki 20 proc. kasmet; importas išauga 85 proc.
Darbo užmokestis žemės ūkyje *	Išauga 20 proc.	Išauga 20 proc.	Išauga 12 proc.
Pajamos žemės ūkyje	Sumažėja 7 proc.	Sumažėja 7 proc.	Sumažėja 22 proc., palyginti su pagrindiniu scenarijumi
Ūkių skaičius **	Sumažėja 34 proc.	Sumažėja 34 proc.	Sumažėja 28 proc.

* Ne žemės ūkyje išauga apie 30 proc.

** Ūkių skaičius sumažės labiau ES-12 (42 proc.) nei ES-15 (28 proc.).

Daugiausia sumažės mišriųjų ūkių vyraujant gyvuliams, mišriųjų ūkių vyraujant gyvulininkystei ir augalininkystės ūkių, nežymiai mažės sodininkystės, daržininkystės ūkių.

Šaltinis: P. Nowicki, 2010.

Didžiojoje Britanijoje 2005 m. parengta studija „Rural futures“ yra vertinga ne tiek gautais rezultatais (daugiau rodiklių, didesnė teritorija), kiek metodais, kuriais atliekamas prognozavimas. Naudoti metodai: projektuojamos dabartinės socialinės ir ekonominės tendencijos, statistinių duomenų analizė, ekspertų, kaimo specialistų apklausa, fokus grupės, organizacijų pastabos. Studijoje svarstoma, kaip galėtų atrodyti Anglijos kaimas 2024 m. ir 2054 m. Scenarijai buvo kuriami politikams ir vietos bendruomenėms – išsiaiškinus jų ateities vizijas pateikti siūlymus, ką daryti artimiausiu metu, kad tos vizijos būtų įgyvendintos.

Studija apėmė kelis etapus:

- sukurta kaimo ateities žinių bazė;
- remiantis statistiniais 1991 ir 2001 m. surašymų duomenimis, sudarytas kaimo vietovių žemėlapis;
- sukurti trys 20 metų scenarijai taikant multivariacinį svarbiausių veiksnių modeliavimą (*multivariate modeling*);
- sudarytos 4 fokus grupės, kurių kiekviena parengė 20 metų scenarijus ir komentavo kitų ekspertų vizijas;
- organizuotas vienos dienos seminaras 50 suinteresuotų institucijų;
- scenarijų aprašymai paskelbti specialiame tinklapyje ir 200 suinteresuotų institucijų buvo pakviestos pareikšti dėl jų savo nuomonę;
- organizuotos dvi regioninės atvirkštinio prognozavimo (*backcasting*²) darbo grupės.

² *Backcasting* – priešingas prognozavimui ateities konstravimo metodas. Prognozuojant numatoma ateitis remiantis dabartinių tendencijų analize, o *backcasting* metodas veikia priešingai – apsibrėžus, ko norima pasiekti ateityje, sprendžiama, kokių veiksnių turi būti imamas.

Darbo rezultatas – buvo parengti bazinis ir du alternatyvūs scenarijai: vienas taikant liberaliosios politikos priemones, kitas – griežtesnes planavimo ir investavimo kontrolės priemones siekiant kontroliuoti kaimo vietovių plėtrą.

2.2. Socialinių-ekonominių procesų raidos tyrimai Lietuvoje

Ankstesnėje dalyje analizuota, kaip kaimo ateitį įsivaizduoja Europos tyrėjai. Pastaraisiais metais atlikta daug tyrimų, pasitelktas mokslinis potencialas, naujausi metodai ir technologijos. Pabandyta atsakyti į klausimus, ar žemės ūkis ir toliau išliks pagrindinis žemės naudotojas, ar vyks smarkus žemės apleidimo procesas, ar klimato pokyčiai paveiks tiek, kad nebus galima toliau plėtoti žemės ūkio, ar kraštovaizdis ir aplinka neatpažįstamai pasikeis, ar bus išsaugota ir išplėta panaudojus reguliavimo svirtus, ar kaimo regionai taps integruota ES teritorijos dalimi ar marginalizuosis.

Literatūros šaltinių apžvalga parodė, kad Lietuvoje kaimo socialinių ir ekonominių rodiklių prognozių nėra daug. Neretai prognozuojama bendra situacija Lietuvoje neišskiriant kaimo arba perkeliama ES prognozė Lietuvai. Dažnos išvados apie socialinius reiškinius, procesus yra bendro pobūdžio nurodant, kaip tiriamas reiškinys gali keistis ateityje ar kokie veiksniai galėtų pakeisti dabartines tendencijas (T. Janeliūnas, L. Kasčiūnas, 2007, p. 7). Buvo prognozuojami šalies makrosituacijos rodikliai, demografiniai procesai, užimtumas, specialistų poreikis Lietuvos ūkiui.

Kiekvienais metais Finansų ministerijos Fiskalinės politikos departamentas rengia **Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijas**, kur daug dėmesio skiriama įvertinti darbo rinkos perspektyvas. Tačiau bendros prognozės šaliai – trumpalaikės, siekia 2013 metus.

Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto atliktoje **Lietuvos ekonomikos plėtros iki 2020 metų ilgalaikėje strategijoje** pateiktos pagrindinės šalies ūkio augimo projekcijos neišskiriant kaimo ir miesto 2020, 2030 metams. Pagal jas spartaus BVP augimo atveju bruto darbo užmokesčio prieaugis 2011–2020 m. bus 10,2 proc., lėtesnio augimo atveju – 2,2 proc., nedarbo lygis pirmuoju atveju augs 1,6 proc., antruoju – 5,2 proc., infliacija atitinkamai 3,8 ir 1,3 proc. Prognozuojant naudotasi kitų Lietuvos ir užsienio institucijų skelbiamomis prognozėmis. Strategijoje išskiriami bazinis, pesimistinis ir optimistinis ūkio augimo scenarijai (Lietuvos ūkio ekonomikos plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos atnaujinimas, 2007, p. 72).

Demografiniai tyrimai Lietuvoje atliekami naudojant visuotinai pripažintus demografinių procesų tyrimo metodus pasaulyje, ES (Eurostatas yra parengęs metodinius nurodymus šalių narių statistikos tarnyboms, kuriais vadovaujantis prognozuojami šalių narių gyventojų demografiniai rodikliai) ir Lietuvoje (Statistikos departamentas). Tai ekstrapoliavimo ir kohortų-komponenčių metodai.

1998 m. Lietuvos statistikos departamentas kartu su Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutu parengė leidinį „**Lietuvos gyventojų prognozės 2000–2020**“. Leidinyje prognozuojami šie rodikliai: gyventojų skaičius (pagal amžiaus intervalus ir pagrindines tris amžiaus grupes), gimstamumas, mirtingumas ir migracija pagal

penkis variantus – optimistinį, pesimistinį ir tris tarpinius: labiausiai tikėtiną, vidutiniškai tikėtiną ir mažiausiai tikėtiną. Žvelgiant iš šiandienos pozicijų galima teigti, kad prognozės nepasitvirtins. Pagal optimistinį variantą gyventojų skaičius prognozuojamo laikotarpio pabaigoje siektų 3,91 mln. gyventojų, pesimistiniu – 3,48 mln. Tačiau lygindami su faktiniais Statistikos departamento demografijos metraščio duomenimis matome, kad 2010 m. metų pradžioje Lietuvoje buvo tik 3,34 mln. gyventojų ir jų skaičius toliau nuolat mažėja. O 2011 m. Statistikos departamento atlikto gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje 2011 m. viduryje gyveno tik kiek daugiau nei 3 mln. gyventojų. Tai, kad prognozavimo rezultatai nepasitvirtino, rodo, kaip sudėtinga kartais numatyti prognozavimo prielaidas ir kitas aplinkybes.

2004 m. Statistikos departamentas parengė leidinį „**Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005–2030**“. Leidinyje neišskiriami kaimo gyventojai, o pateikiamos tik bendro šalies gyventojų skaičiaus ir kitų pagrindinių demografinių rodiklių prognozės: suminio gimstamumo, tikėtinos vidutinės gyvenimo trukmės pagal lytį, migracijos saldo. Demografiniai rodikliai prognozuojami trimis variantais remiantis numatytomis ir priimtomis tikėtinomis pagrindinių demografinių procesų (gimstamumo, mirtingumo ir migracijos) prielaidomis. Kadangi prognozuojamas laikotarpis prasideda 2005 m., yra galimybė palyginti prognozuotas 2009 m. šių rodiklių reikšmes su faktiniais duomenimis ir įvertinti rezultatų tikslumą (2.4 lentelė).

2.4 lentelė. 2004 m. atliktų prognozių ir faktinių 2010 m. duomenų palyginimas

Duomenys	Gyventojų skaičius metų pradžioje, mln. ³			Suminis gimstamumo rodiklis	Tikėtina vidutinė gyvenimo trukmė, metais		Migracijos saldo
	iš viso	vyrų	moterų		vyrų	moterų	
Prognozuojami	3,32	1,54	1,77	1,47	67,85	79,12	-6 395
Faktiniai	3,24	1,51	1,73	1,55	67,98	78,78	-77 944

Šaltinis: Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005–2030 m.

Palyginus duomenis matyti, kad net ir naudojant patikimus šiuolaikinius prognozavimo metodus ir modelius, net ir tokioje palankioje prognozuoti srityje kaip demografija ir tik 6 metų laikotarpiui, gaunamos nemažos prognozuojamų rodiklių paklaidos.

Užimtumo prognozės Lietuvoje atlieka Lietuvos darbo birža. Tačiau jos yra tik trumpalaikės – kiti metai. Prognozės atliekamos nuo 1995 m. pagal metodiką, parengtą kartu su Švedijos nacionalinės darbo rinkos tarnybos ekspertais remiantis darbdavių apklausa, įvertinus darbo rinkos ir makroekonominių rodiklių tendencijas. Nuo 2001 m. nuolat rengiami įsidarbinimo galimybių barometrai. Rengiant 2010 m. prognozes buvo apklausta 4,6 tūkst. darbdavių ir pagal šiuos duomenis pateikiama prognozuojama darbo vietų kaita (likviduota, įsteigta, laisvų darbo vietų dalis) žemės ūkio sektoriuje.

³ 2011m. pradžioje.

2008 m. **specialistų ir darbuotojų poreikio** ir jų profesinės struktūros prognozes atliko Lietuvos žemės ūkio universitetas (Darbo jėgos pasiūlos ir paklausos žemės ūkyje prognozės 2009–2013 metais, 2008).

Gyventojų aktyvumo augimas susijęs su jaunimo įtraukimo į darbo rinką galimybėmis. Kaip rodo statistika, jaunimo dalis ES senbuvėse (E-15) 2003 m. buvo vidutiniškai 4,1 proc. punkto mažesnė nei Lietuvoje. Šį skirtumą lėmė santykinai aukštesnis gimstamumas Lietuvoje 1980–1990 m. laikotarpiu, kuris vėliau pradėjo itin sparčiai kristi. Prognozės liudija, kad Lietuva praras konkurencinį pranašumą prieš ES senbuves dėl jaunimo lyginamojo svorio mažėjimo tarp darbingo amžiaus gyventojų. 2003 m. šalies jaunimo dalis siekė 22,4 proc., o 2025 m. sumažės iki 15 proc. (Darbo..., 2008, p. 28).

Minėtoje studijoje atkreiptas dėmesys į tai, kad **viena iš grėsmių, stabdanti pozityvius pokyčius darbo rinkoje – itin netolygus šalies regionų vystymasis**. Didėjo praraja tarp ekonomiškai išsivysčiusių ir atsilikusių šalies regionų. Tai gerokai sulėtino darbo išteklių kokybės raidą ir patrauklaus, geriau apmokamo darbo paieškos galimybę ekonomiškai silpnesniuose regionuose. Lietuvoje susiformavo paradoksali situacija, kai tarp ekonomikos augimo ir gyventojų užimtumo pokyčių nebuvo glaudaus, logiškai pagrįsto teigiamo koreliacinio ryšio (Darbo..., 2008, p. 30).

Šiame tyrime buvo atlikta **specialistų ir kvalifikuotų darbininkų poreikio** žemės ūkiui ir kaimui analizė. Bendra tendencija – daugės darbo vietų, reikalaujančių išsilavinusių, kvalifikuotų specialistų ir darbininkų. Didžiausias poreikis – žemės ūkio kvalifikuotų darbininkų. Šį poreikį padės tenkinti tęstinis mokymas (Darbo..., 2008, p. 95).

Darbo ir socialinių tyrimų institutas nuo 1991 m. rengė įvairias **darbo rinkos ir specialistų poreikio prognozes**, tačiau jos buvo fragmentinės. Buvo prognozuojami tik užimtumo ir nedarbo lygio rodikliai, įvairių darbuotojų grupių bedarbių skaičius. Instituto atliekamos darbo jėgos paklausos analizėse pagrindinis tyrimų metodas yra sociologinės apklausos. Dauguma šio instituto tyrimų susiję ne su prognozėmis, o su raidos tendencijų įvertinimu ir praktinių rekomendacijų rengimu. Tačiau nuo 2000 m. institutas atliko nemažai specializuotų darbų darbo rinkos prognozių tematika. Galima išskirti ir mokslinius darbus (B. Čėsnaite, B. Gruževskis ir A. Pocius), kurie gana glaudžiai susiję su specialistų skaičiaus raidos perspektyvų įvertinimu (Darbuotojų skaičiaus..., Vilnius, 2001; Užimtųjų prognozė..., Vilnius, 2002). Iš naujesnių instituto darbų minėtinas 2003 m. atliktas tyrimas dėl užimtųjų skaičiaus prognozių pagal sustambintas profesijų grupes (A. Pocius, 2005, p. 21–22).

Nuo 1998 m. Darbo ir socialinių tyrimų institutas kartu su Švietimo ir mokslo ministerija atliko **universitetų absolventų padėties darbo rinkoje tyrimus**, kurių pagrindu buvo prognozuojami universitetinio išsilavinimo specialistų mokymo poreikiai pagal studijų programas (Darbo jėgos pasiūlos ir paklausos..., 2008, p. 32).

Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto atliktoje Lietuvos ekonomikos plėtros iki 2020 m. ilgalaikėje strategijoje pateikiamos pagrindinės Lietuvos ūkio augimo projekcijos 2020, 2030 metams. **Atsižvelgiant į tai, kad pasaulyje ir toliau prognozuojamas gyventojų skaičiaus mažėjimas kaime, buvo siūloma jį**

pristabdyti plėtojant žemės ūkio produkcijos gamybą ir perdirbimą. Remiantis ES mokslininkų prognozuojamu kaimo vietovių ekonominių sistemų integravimosi į metropolinių centrų verslo sistemas tendencija, buvo teigiama, kad ir Lietuvoje žemės sklypų aplink urbanistinius centrus kainų augimas rodo didėjantį už miesto esančių erdvių integravimą į urbanistinį kontekstą. Prognozuojama, kad plintant nuotoliniam darbui padidės kaimo vietovėse dirbančių specialistų skaičius, o tai lems ir pajamų augimą, ir paslaugų sektoriaus plėtrą kaimo teritorijose.

2008 m. atliktame darbe „ES paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtros efektyvumo įvertinimas“ prognozuojama, kad iki 2025 m. **maisto sektorius augs spartesniais tempais nei žemės ūkis**. Darbuotojų skaičius toliau mažės, žemės ūkyje – dar sparčiau. Šios Lietuvos ekspertų prognozės atitinka pasaulio ir Europos tyrimų prognozes, kad žemės ūkyje darbuotojų skaičius ES mažės apie 2–4 proc. per metus. Tikimasi, jog iki 2025 m. nuolat augs užimtųjų skaičius kaime. Panašios prognozės ir disponuojamųjų pajamų kaime, prognozuojama, kad jos augs apie 1 proc. per metus.

Minėtame darbe **numatoma geresnė kaimo ateitis**. Pasaulyje didėjantis poreikis gyventi užmiestyje drauge su sparčiai gerėjančia informacine infrastruktūra turėtų sustabdyti kaimo vietovių tuštėjimo procesą. Išsivysčiusiose šalyse nuolat didėja tokių darbo vietų skaičius, kai dirbama ne institucijoje, o namuose internetu. Tokia tendencija ypač ryški JAV ir tik laiko klausimas, kada ji išplis ir Lietuvoje. Kaimo plėtrai vis svarbesnis darosi turizmo verslas. Kol kas Lietuvoje jo potencialas išnaudojamas per menkai, nors mūsų šalyje yra daug gražios gamtos, kuri esant atitinkamai infrastruktūrai būtų patraukli užsieniečiams, tačiau turizmo verslą kol kas stabdo biurokratinės kliūtys. Apskritai, jei būtų panaikinti perdėti draudimai, trukdantys miestiečiams kurtis gražesnėse vietovėse, ateityje galima tikėtis netgi kaimo gyventojų santykinio gausėjimo (ES paramos..., 2008, p. 145).

Prognozes Lietuvai pateikia ir kai kurie bankai. DnB Nord banko apžvalgoje **žemės ūkio veiklai prognozuojamas augimas**, todėl žadamos neblogos vidutinio ir ilgojo laikotarpio perspektyvos. Tai lems didėjanti pasaulio žmonių populiacija, augant gyventojų pajamoms sparčiai kylantis maisto vartojimas Kinijoje, Indijoje ir biokuro gamybos plėtra brangstant tradiciniams energijos šaltiniams. Šie procesai didins investicijų į Lietuvos žemės ūkio sektorių patrauklumą. Tačiau numatoma ir nepalankių veiksnių. Lietuvos bendrovėms itin svarbi Rusija vykdo kryptingą vis platesnio apsirūpinimo savais maisto produktais politiką. Šios šalies maisto produktų eksportas pastaruoju metu augo, o importas mažėjo. Rusijai, Kazachstanui ir Baltarusijai susijungus į bendrą muitų sąjungą, nuo 2010 m. sausio 1 d. žymiai padidėjo importo į šį regioną muitai gyvoms kiaulėms ir sūriams. ES panaikino subsidijas pieno gaminių eksportui į trečiąsias šalis, o ateityje numato mažinti ir galbūt apskritai panaikinti finansinę paramą žemės ūkiui. Lietuvoje ir Latvijoje, kurioms tenka lietuviškos kilmės maisto produktų pardavimų „liūto“ dalis, ėmė smukti gyventojų perkamoji galia ir mažėti jų skaičius. Todėl lengvo gyvenimo šalies žemdirbiams artimiausiais metais nebus ir žemės ūkio efektyvumui didinti bei modernizuoti jau dabar turi būti skiriama daug dėmesio (DnB banko..., 2010).

Buvo atlikta ir kai kurių Lietuvos specifinių regionų kaimo ir žemės ūkio tyrimų. **G. Ribokas**, analizuodamas padėtį šiaurės rytų kaimo vietovėse teigia, kad Šiaurės

Rytų Lietuvos agrarinėse teritorijose žymiai sumažėjo žemės ūkio naudmenų ir padidėjo miškų plotai. Renatūralizacijos procesai šiuo metu vyksta gana sparčiai ir tokia tendencija išliks ateityje. Dėl vis blogėjančios demografinės padėties greitai neliks kam ūkininkauti. Autorius atliko ir ūkininkų apklausą. Paklausus, ar kas nors perims ūkį savininkams mirus arba pasenus, tik apie 7 proc. buvo užtikrinti, kad taip ir bus, beveik 35 proc. – galbūt (nebuvo įsitikinę), o didesnioji dalis nurodė, kad po jų nebebus kam ūkininkauti. Vadinasi, didelės dalies šiuo metu dirbamos žemės ateityje nebebus kam dirbti ir ji pradės dirvonuoti. Tik nedidelė mažųjų ūkių savininkų dalis tikisi, kad kas nors paveldės jų ūkį. Kadangi tradicinė žemės ūkio veikla šiame regione nepelninga, nėra pagrindo tikėtis, kad žemę kas nors išsinuomos ir naudos žemės ūkio veiklai. Autorius teigia, kad dirvonuojančių žemių ateityje turėtų daugėti, o jų tvarkymo problema darysis vis aktualesnė.

J. Jasaitis prognozuoja, kad Šiaurės Rytų Lietuvos kaimas greitu laiku praras pagrindinę – žemės ūkio funkciją. Jis teigia, kad šio regiono kaimo ateities negalima sieti vien su žemės ūkio veikla, nes iš atliktų tyrimų matyti, kad dirbančiųjų žemės ūkyje mažės. Vietoje ilgus amžius vyravusio agrarinio kraštovaizdžio turėtų pamažu įsitvirtinti miškingas kraštovaizdis. Ši aplinkybė skatina įgyvendinti nenašių žemių apšodimo mišku programą. Taigi Šiaurės Rytų Lietuvos kaimas palengva ištuštės, liks tik gražesnėse vietose įsikūrusios sodybos, kurių šeimnininkai neužsiims žemės ūkio veikla. Todėl galima sutikti su kaimą tyrinėjančiais specialistais, kad „jokios pažangos nebeįmanoma pasiekti vadovaujantis požiūriu, jog pagrindinė šių vietovių funkcija – žemdirbystė. Jų ateitis labiausiai priklausys nuo galimybės plėtoti neagrarinę veiklą“ (J. Jasaitis, 2008, p. 24).

2009 m. Lietuvos agrarinės ekonomikos institute parengta studija „Žemės ūkio sektoriaus plėtros perspektyvos iki 2020 m. pagal besikeičiančius vidaus ir išorės veiksnius“. Įvertinus ūkininkavimo ir maisto produktų gamybos tradicijas ir esamą situaciją bei tikėtinas tendencijas pasaulio rinkose, numatytos žemės ūkio sektoriaus plėtros galimybės, parengta žemės ir maisto ūkio sektoriaus analitinė apžvalga ir suformuotos prielaidos sektoriaus plėtros prognozėms iki 2020 m. Lietuvos pagrindinių žemės ūkio sektorių analizė atlikta remiantis 2000–2008 m. šiuos sektorius apibūdinančių gamybinių ir ekonominių rodiklių duomenimis. Pateikiamos prognozės 2020 m. Darbe naudoti tyrimo metodai:

- tradiciniai (absoliučių, santykinų ir vidutinių dydžių taikymas, lyginimas, indeksų);
- euristiniai (specialistų patirtis ir intuicija);
- grafiniai;
- ekonometrinis dalinės pusiausvyros netiesinio programavimo modelis AGMEMOD.

Naudojant šį modelį atlikti skaičiavimai rodo, kad bendras ūkių skaičius iki 2020 m. turėtų sumažėti apie 40 proc. Didžiausių struktūrinių pokyčių tikimasi smulkių iki 5 ha ūkių grupėje, jų dalis nuo 53,2 proc. 2008 m. sumažėtų iki 45,3 proc. 2015-aisiais ir iki 36,6 proc. 2020 m. Struktūriniai pokyčiai turės įtakos vidutiniam

ūkio dydžiui. Darant prielaidą, kad bendras naudojamos žemės plotas šalyje nesikeis, vidutinis ūkio dydis iki 2020 m. pasiektų 25,4 ha (2008 m. buvo 14,4 ha).

Lietuvos **žemės ūkio sektoriaus strateginių dokumentų** (nuo 2000 m.) **analizę** yra atlikusi LAEI mokslininkė A. Galnaitytė. Ji nustatė, kad išsamios ilgalaikės žemės ūkio sektoriaus raidos prognozės buvo atliktos tik 2002 m. paskelbtose Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo programose. Kadangi minėtos programos buvo paskelbtos 2002 m., o Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. programa (SAPARD), Lietuvos kaimo plėtros 2004–2006 m. planas ir Bendrasis programavimo dokumentas (BPD) buvo rengiami lygiagrečiai ir paskelbti 2003–2004 m., autorė teigia, kad minėtu laikotarpiu buvo gerai išnagrinėta faktinė situacija, atliktos prognozės ir jų variantų (vadinamųjų scenarijų) analizė. Tačiau pastebimas prognozavimo sistemiškumo trūkumas: kiekvieno sektoriaus (pieno, mėsos, grūdų ir kt.) prognozavimas atliktas atskirai. Be to, rengiant prognozes, nebuvo įvertinta makrorodiklių įtaka. Prognozių neatitikimą faktiniams duomenims iliustruoja pieno ir pieno produktų balanso prognozių rodiklių reikšmių nukrypimas nuo faktinių duomenų vidutiniškai 32 proc. (A. Galnaitytė, 2010) (2.5 lentelė).

2.5 lentelė. Prognozės Lietuvos žemės ūkio sektoriaus strateginiuose dokumentuose

Dokumentai	Prognozavimo laikotarpis	Pagrindiniai prognozavimo aspektai
Nacionalinė žemės ūkio ir kaimo plėtros 2000–2006 m. programa (SAPARD)	2000–2006	Santykinai mažai kiekybinių ir kokybinių rodiklių. Iš esmės tai kiekybiškai išreikšti tikslai. Nėra aiškios prognozavimo metodikos.
Žemės ūkio ir kaimo plėtros strategijos įgyvendinimo programos	2002–2010	Santykinai daug kiekybinių ir kokybinių rodiklių, tačiau kiekvienas sektorius (pieno, mėsos, grūdų ir kt.) prognozuotas atskirai. Kai kuriais atvejais atlikta scenarijų analizė. Nėra aiškios prognozavimo metodikos.
Lietuvos kaimo plėtros 2004–2006 m. planas	2004–2006	Santykinai daug kiekybinių ir kokybinių rodiklių. Iš esmės tai kiekybiškai išreikšti tikslai. Nėra aiškios prognozavimo metodikos.
Bendrojo programavimo dokumento 4 prioritetas „Kaimo plėtra ir žuvininkystė“	2004–2006	Daug dėmesio skirta makrorodiklių prognozėms, tačiau nėra išsamios žemės ūkio sektoriaus prognozės. Iš esmės tai kiekybiškai išreikšti tikslai. Nėra aiškios prognozavimo metodikos.
Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programa	2007–2013	Santykinai nedaug kiekybinių ir kokybinių rodiklių. Iš esmės tai kiekybiškai išreikšti tikslai. Nėra aiškios prognozavimo metodikos.

Pagal A. Galnaitytės parengtą medžiagą.

Kituose Lietuvos žemės ūkio sektoriaus strateginiuose dokumentuose, iš jų ir Lietuvos kaimo plėtros 2007–2013 m. programoje, prognozuojami rodikliai, vertinantys programų pažangą, naudą ir veiksmingumą, t. y. produkto, rezultato ir poveikio rodikliai. Prognozuojamais rodikliais iš programinių dokumentų išsiskiria BPD, kuriame daug dėmesio skirta makrorodiklių prognozėms, apimančioms visą

šalies ūkį, tačiau žemės ūkio, kaip sektoriaus, rodiklių prognozės nebuvo atliekamos. Pažymėtina, kad nei viename programiniame dokumente nėra aiškios prognozavimo metodikos, kuri garantuotų mokliškai pagrįstas, tikslesnes prognozes (A. Galnaitytė, 2010).

Apibendrinant šią darbo dalį konstatuotina, kad dauguma prognozių – trumpalaikės. Paprastai prognozuojami bendri rodikliai šaliai, neišskiriant kaimo, miesto, regioninių pjūvių. Neretai, prognozuojant situaciją Lietuvoje, perkeliama ES mokslininkų ir institucijų prognozuojamos tendencijos Europai.

Lietuvos autorių darbuose **prognozuojamas kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimas**, tačiau kaimo vietovių tuštėjimo procesą turėtų sustabdyti plintanti galimybė dirbti nuotoliniu būdu gyvenant kaime. Tikėtina, kad dėl to stabilizuotųsi kaimo vietovėse dirbančių specialistų skaičius, o tai lemtų pajamų augimą ir paslaugų sektoriaus plėtrą kaimo teritorijose. **Mažės užimtųjų žemės ūkyje**, tačiau tuo pat metu didės išsilavinusių, kvalifikuotų specialistų ir darbininkų poreikis. Didžiausias poreikis – žemės ūkio kvalifikuotų darbininkų. Bendras **ūkių skaičius iki 2020 m. turėtų sumažėti** apie 40 proc. Didžiausių struktūrinių pokyčių tikimasi smulkių ūkių, iki 5 ha, grupėje, jų dalis nuo 53,2 proc. 2008 m. sumažėtų iki 36,6 proc. 2020 m. Struktūriniai pokyčiai turės įtakos **vidutiniam ūkio dydžiui**, kuris **turėtų padidėti** nuo 14,4 ha 2008 m. iki 25,4 ha 2020 m.

Prognozuojama, kad žemės ūkio gamyba augs, todėl numatomos neblogos vidutinio ir ilgojo laikotarpio perspektyvos. Tai lems didėjanti pasaulio žmonių populiacija, augant gyventojų pajamoms sparčiai kylantis maisto vartojimas Kinijoje, Indijoje ir biokuro gamybos plėtra brangstant tradiciniams energijos šaltiniams. Šie procesai didins investicijų į Lietuvos žemės ūkio sektorių patrauklumą.

Toliau aptariamos kiekvieno iš minėtų kaimo raidos stebėsenos blokų rodiklių reikšmės 2001–2010 m. laikotarpiu, pateikiamos galimos jų raidos tendencijos iki 2014 m. ir suformuluoti siūlymai dėl taikytinų politinių priemonių.

3. LIETUVOS KAIMO RAIDOS TENDENCIJOS 2001–2010 M. IR PERSPEKTYVA IKI 2014 M.

Tyrimas parodė, kad patikimiausių socialinių-ekonominių procesų prognozavimo rezultatų ilguoju ir vidutiniu laikotarpiu yra gaunama taikant scenarijų metodą, kai kompleksiskai modeliuojamas galimas išorinių ir vidinių veiksnių poveikis tyrimo objektui. Tačiau šiam metodui taikyti reikia atitinkamos mokslinio tyrimo infrastruktūros – specifinių prognozavimo metodų ir modelių, tyrėjų kvalifikacijos, patirties. Lietuvos mokslinės literatūros apžvalga parodė, kad pas mus šis metodas bent jau socialiniuose-ekonominiuose moksluose nebuvo naudojamas, o prognozėms mūsų mokslininkai taikė paprastesnius, nereikalaujančius didesnių infrastruktūrinių išteklių metodus ir modelius – ekstrapoliaciją ir ekspertų vertinimus. Analizuotuose Lietuvos mokslininkų darbuose vyrauja pavienės tiriamojo proceso rodiklių prognozės. Todėl dažnai vertinant kai kurių prognozių rezultatus iš šios dienos pozicijų, kai yra galimybė palyginti ankstesnes prognozes su faktiniais duomenimis, matyti aiškių prognozuotų ir faktinių duomenų neatitikimų. Tai patvirtina ir tie atvejai, kai prognozuojami demografinių procesų rodikliai, kurie net ir ilguoju laikotarpiu kinta nežymiai, o jų pobūdis pastovus. Kitų socialinio-ekonominio gyvenimo sričių, kurių kitimas yra dar labiau neapibrėžtas ir stipriau veikiamas besikeičiančios aplinkos, procesų prognozavimas dar sudėtingesnis.

Literatūros šaltinių analizė parodė, kad Lietuvos kaimo raida kompleksiskai nebuvo nagrinėjama. Rengiantis naujam 2014–2020 m. programavimo laikotarpiui ypač svarbu įvertinti, kur atsidurs Lietuvos kaimas laikotarpio pradžioje, kokį poveikį jam turės lėšos, skirtos plėtrai, kokie kaimo vystymo tikslai ir priemonės naujuoju laikotarpiu. Kitoje darbo dalyje pateikiamos pagrindinių kaimo raidą apibūdinančių rodiklių tendencijos 2001–2010 m. ir prognozės iki 2014 m.

3.1. Kaimo demografinių procesų raida ir prognozės

Strateginis gyventojų bloko sėkmės veiksnys – palaikyti tam tikrą kaimo gyventojų reprodukcijos lygį – buvo vertinamas gyventojų skaičiaus kitimo, natūraliosios reprodukcijos ir migracijos rodikliais.

Šie rodikliai gana tiksliai ir patikimai prognozuojami ne tik trumpam, bet ir ilgesniam – 30–50 metų – laikotarpiui. Statistikos departamentas kartu su kitomis ES šalimis pagal Eurostato patvirtintas metodikas rengia kai kurių demografinių rodiklių prognozes 50 metų (3.2 ir 3.3 lentelės).

3.1 lentelė. Pagrindiniai kaimo raidos demografiniai rodikliai

Stebima sritis	Rodikliai
Kaimo gyventojai	Kaimo gyventojų skaičius ir procentas iš šalies gyventojų
Natūralioji reprodukcija	Gyventojai pagal lytį, proc. 15–59 m. amžiaus grupės moterų skaičius, tenkantis 1000 vyrų, proc. Būsima moterų ir vyrų vidutinė gyvenimo trukmė, metais Natūralus gyventojų prieaugis 1000 gyventojų, proc. Senėjimo indeksas Suminis gimstamumas
Migracija	Vidinės migracijos saldo, tūkst., proc. Tarptautinės migracijos saldo, tūkst., proc. Teritorijos, kuriose yra arba gresia depopuliacija

Šaltinis: parengta autorių.

3.2 lentelė. Lietuvos statistikos departamento prognozuojamų pagrindinių demografinių rodiklių reikšmės

Metai	Gyventojų skaičius metų pradžioje, tūkst.			Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė, metais		Neto migracija, vnt.
	iš viso	vyrų	moterų	vyrų	moterų	
2012	3 293,2	1 529,7	1 763,4	68,34	79,06	-6 023
2014	3 260,9	1 514,1	1 746,8	68,64	79,25	-5 702
2020	3 180,0	1 478,2	1 701,8	70,69	80,58	-4 443
Pokytis, proc.	-3,4	-3,4	-3,4	3,4	1,9	-26

Šaltinis: Demografijos metraštis 2010.

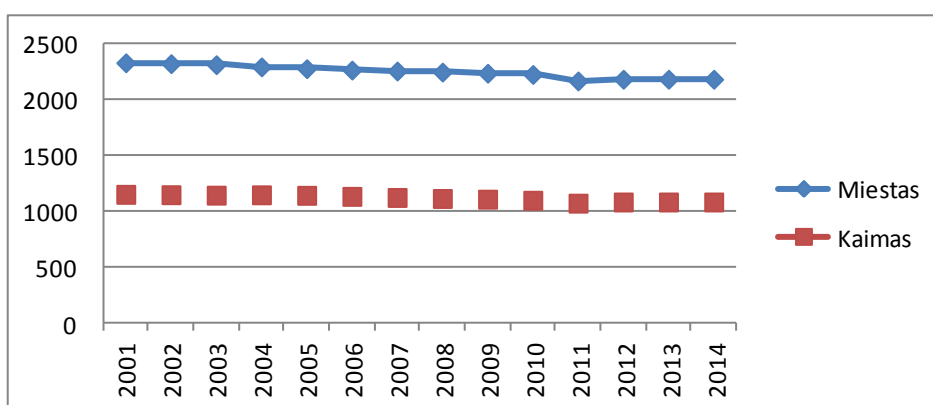
3.3 lentelė. Lietuvos statistikos departamento prognozuojamas gyventojų skaičius pagal amžiaus grupes

Metai	Iš viso	0–19 m.		20–59 m.		60 m. ir daugiau	
		tūkst.	proc.	tūkst.	proc.	tūkst.	proc.
2012	3 293	704	21,4	1 882	57,2	706	21,5
2014	3 261	678	20,8	1 870	57,3	714	21,9
2020	3 180	663	20,8	1 751	55,1	766	24,1
Pokytis	-113	-41	-0,6	-131	-2,1	60	2,6

Šaltinis: Demografijos metraštis 2010.

Lietuvoje kiekvienais ateinančiais metais prognozuojamas 0,3–0,4 proc. gyventojų skaičiaus mažėjimas, arba kiek daugiau nei po 10 tūkst. žmonių kasmet. Nors, kaip prognozuota, migracija ir mažėja, tačiau tai neatsveria neigiamo mirusiųjų ir gimusiųjų saldo. Pailgėjusi vidutinė tiek vyrų, tiek moterų tikėtina gyvenimo trukmė – vyrų – 2,34, moterų – 1,52 metų, taip pat 2,6 proc. padidėjusi pensinio amžiaus gyventojų dalis reikš, kad krūvis dirbantiesiems, kurie uždirba dabartiniams ir būsimiems pensininkams pensijas, tik didės.

Ankščiau pateiktos prognozės rodo bendras Lietuvos demografines tendencijas neišskiriant miesto ir kaimo. Kalbant apie gyventojų reprodukcijos lygį kaime ir mieste, pastebima, kad tendencijos 2001–2011 m. išliko panašios. Lietuvoje gyventojų skaičius mažėja, visuomenė sensta. Minimam laikotarpiu gyventojų skaičius kaime sumažėjo nuo 1 153 tūkst. 2001 m. pradžioje iki 1 073 tūkst. 2011 m. pradžioje, arba 6,9 proc. Nepaisant to, kaimo gyventojų dalis jau ilgą laiką išlieka stabili, sudarydama trečdalį visų šalies gyventojų. Iš 3.1 pav. matyti, kad kaimo ir miesto gyventojų skaičiaus dinamika 2001–2011 m. buvo stabili. Dabartinių tendencijų ekstrapoliacija iki 2014 m. pradžios rodo, kad gyventojų skaičius mažėja išliekant toms pačioms miesto ir kaimo gyventojų proporcijoms.

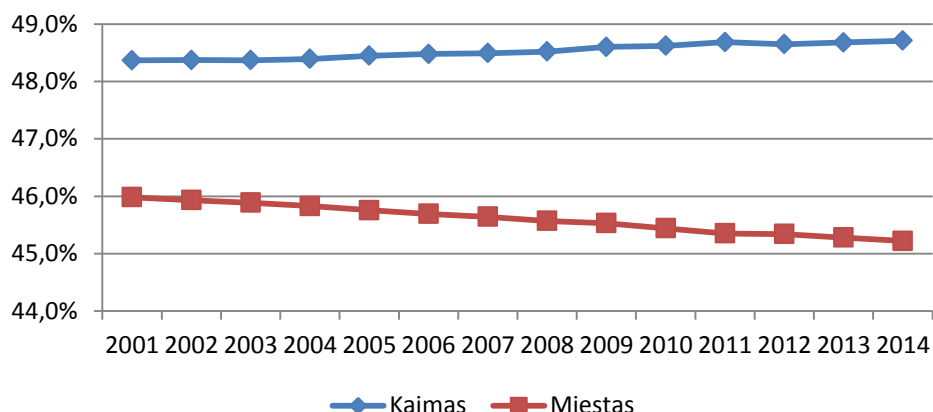
3.1 pav. Kaimo ir miesto gyventojų skaičiaus dinamika, mln.

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

Gyventojų struktūra pagal lytį 2001–2011 m. praktiškai išliko stabili. Vyrų dalis kaime turėjo tendenciją nežymiai didėti – nuo 48,4 proc. 2001 m. iki 48,7 proc. 2011 m. atitinkamai mažėjant moterų skaičiui. Moterys dominuoja vyriausių gyventojų pogrupyje – 2011 m. pradžioje 65 m. ir vyresnių amžiaus grupėje 100 kaimo vyrų teko 191 šio amžiaus moteris. Tačiau lyčių disproporcija šeimai kurti tinkamo reproduktyvaus amžiaus grupėje kaime susiklosčiusi vyrų nenaudai. 15–59 metų grupėje 100 vyrų teko tik 91 moteris. Vertinant kaimo gyventojų amžiaus struktūrą, būtina pažymėti, kad kaime 65 m. ir vyresni gyventojai sudaro didesnę dalį nei mieste. Kadangi šie procesai 2001–2011 m. buvo gana stabilūs, galima su didesne kaip 90 proc. tikimybe teigti, kad panašios tendencijos išliks ir iki 2014 m. (3.2 pav.).

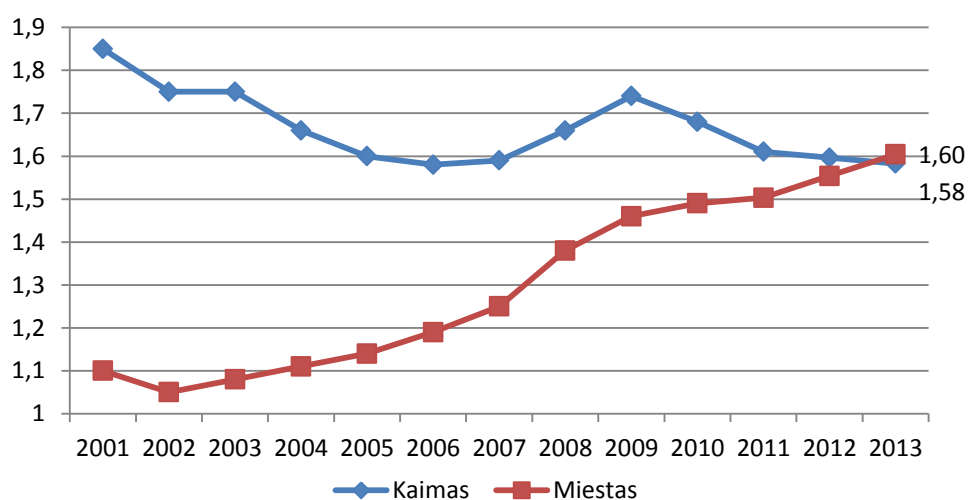
Nors suminio gimstamumo rodiklis⁴ kaime visą tiriamąjį laikotarpį išliko aukštesnis negu mieste, bendros tendencijos rodo, kad jo reikšmė 2013 m. mieste pirmą kartą turėtų viršyti reikšmę kaime (3.3 pav.). Darytina išvada, kad šis rodiklis kaime yra jautresnis kriziniams reiškiniams negu mieste ir turėjo tendenciją didėti visu tiriamuoju laikotarpiu.

⁴ **Suminis gimstamumo rodiklis** – vidutinis gyvų kūdikių skaičius, kurį moteris pagimdė per visą savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį (15–49 m. amžiaus), jeigu ji sulauktų 50 m. ir kiekvienoje amžiaus grupėje išliktų duotų metų gimstamumo rodiklis.

3.2 pav. Vyrų dalis iš visų gyventojų, proc.

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

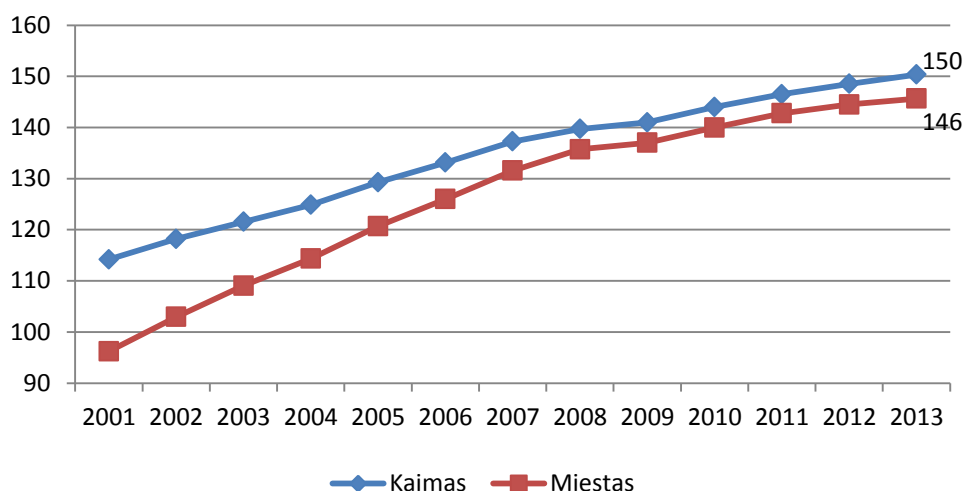

3.3 pav. Suminio gimstamumo rodiklio dinamika

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

Senėjimo indekso arba demografinės senatvės koeficiento⁵ dinamika 2001–2010 m. ir prognoziniai skaičiavimai iki 2014 m. parodyti 3.4 pav. Matyti, kad šio rodiklio reikšmės kaime buvo didesnės nei mieste. 2001–2007 m. miestas pagal šį rodiklį sparčiai vijosi kaimą, t. y. seno sparčiau negu kaimas, tačiau 2007 m. pasiekus tam tikrą ribą miesto ir kaimo senėjimo tempai praktiškai išlieka tokie patys, tik kaime šis rodiklis 4–5 proc. punktais yra aukštesnis.

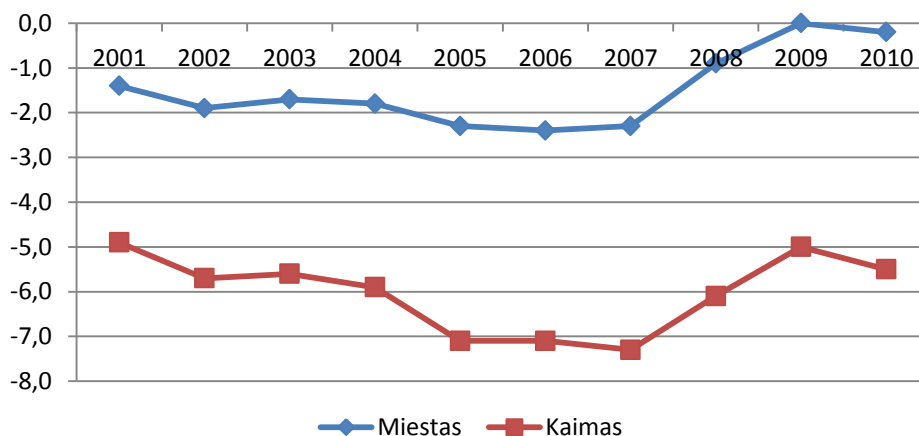
⁵ **Demografinės senatvės koeficientas** – pagyvenusių (60 m. ir vyresnių) žmonių skaičius, tenkantis 100 vaikų iki 15 m. amžiaus atitinkamų metų pradžioje.

3.4 pav. Demografinės senatvės koeficiento dinamika

Šaltiniai: faktiniai duomenys-- Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

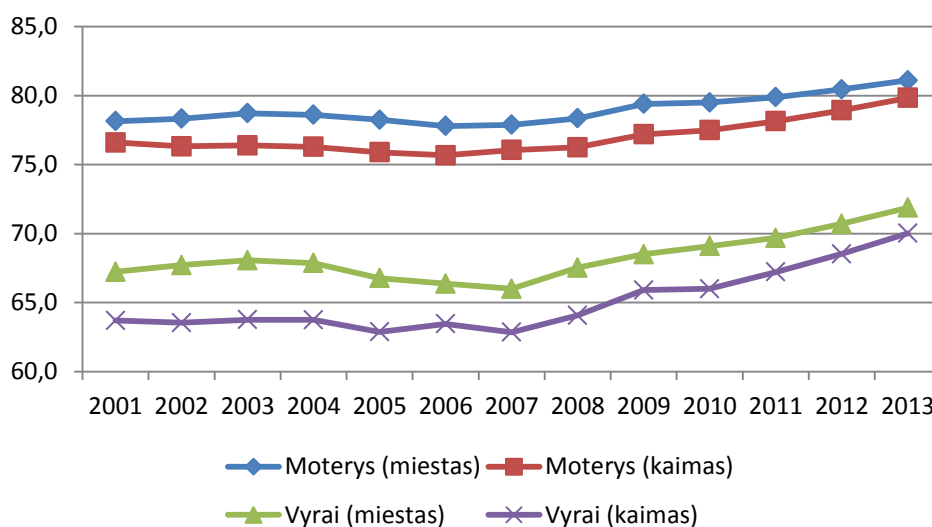
Vertinant 1000 gyventojų tenkančio natūralaus prieaugio tendencijas 2001–2010 m. (3.5 pav.) matyti, kad 2007–2009 m. tiek mieste, tiek kaime mažėjimo tendencijos sulėtėjo apie 2 proc. punktus, tačiau 2010 m. pastebimai grįžta prie 2001–2007 m. tendencijų. Norint tiksliau įvertinti galimas šio rodiklio reikšmių tendencijas iki 2013 m., reikėtų atlikti išsamesnius tyrimus, susiejant su kitų socialinių-ekonominių rodiklių dinamika. Pažymėtina, kad natūralaus gyventojų prieaugio tendencijos tiek mieste, tiek kaime yra panašios, tik kaime jos pesimistiškesnės.

3.5 pav. 1000 gyventojų tenkančio natūralaus prieaugio koeficiento dinamika, proc.

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

Būsimos vidutinės gyvenimo trukmės⁶ rodiklio reikšmių dinamika 2001–2010 m. parodyta 3.6 pav. Tai kompleksinis rodiklis, integruojantis savyje daug įvairių gyvenimo kokybės aspektų. Tai, kad šio rodiklio reikšmės moterims pradedant nuo 2006 m. ir vyrams pradedant nuo 2007 m. kasmet didėjo, reiškia, kad gyvenimo kokybė tiek mieste, tiek kaime kilo. Iš 3.8 pav. matyti, kad išsilaikius panašioms tendencijoms 2013 m. vidutinė miesto ir kaimo vyrų gyvenimo trukmė artės prie moterų, nors ir išliks 10–12 m. mažesnė. Analogiškos tendencijos ir kitose ES šalyse, tik metų skirtumas tarp lyčių yra mažesnis.

3.6 pav. Vidutinės gyvenimo trukmės rodiklio dinamika, metais

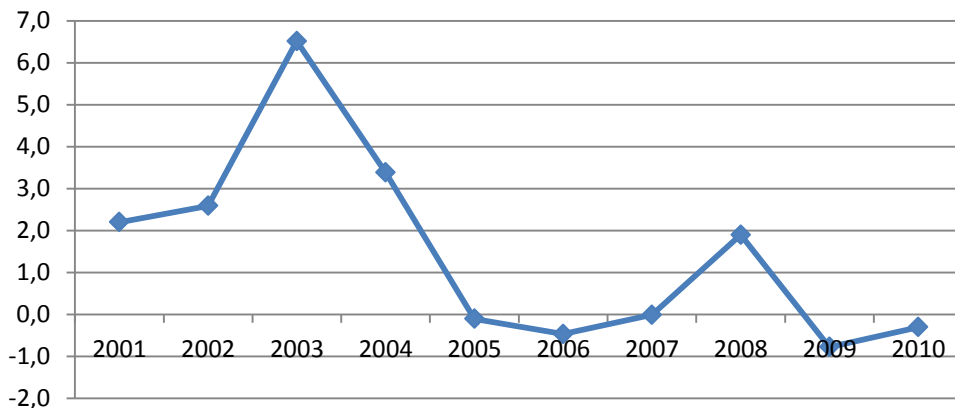
Šaltiniai: faktiniai duomenys – Demografijos metraštis 2010; prognozė – autorių skaičiavimai.

Gyventojų skaičiaus mažėjimą Lietuvoje apskritai, taip pat ir kaime lėmė migracijos procesai. Migracija matuojama vidinės migracijos ir tarptautinės migracijos rodikliais. Vidinė migracija parodo gyventojų judėjimo srautus tarp miesto ir kaimo, todėl šalies mastu ji visada yra lygi 0. Iš 3.7 pav. matyti, kad nepaisant visų pakilimų ir kritimų nuo 2005 m. pradeda vyrauti tendencija, kad iš kaimo į miestą išvyksta vis daugiau žmonių negu atvyksta (išimtis 2008 m.).

Svarbiausia problema – tarptautinė gyventojų emigracija, kuri ypač padidėjo 2010 m. (3.8 pav.). Iki 2007 m. ji nebuvo didelė – po porą tūkstančių kasmet, tačiau prasidėjus kriziniams reiškiniams jau nuo 2008 m. pradėjo grėsmingai augti ir 2010 m. pasiekė apie 80 tūkst.: iš miesto – 60 tūkst., kaimo – 20 tūkst. Kadangi kaimo gyventojai sudaro apie trečdalį šalies gyventojų, galima teigti, kad tarptautinė emigracija vienodai palietė tiek kaimo, tiek miesto gyventojus. Iš anksčiau pateiktų Statistikos departamento tyrimų matyti, kad šios migracijos mastai turėjo mažėti iki 4–

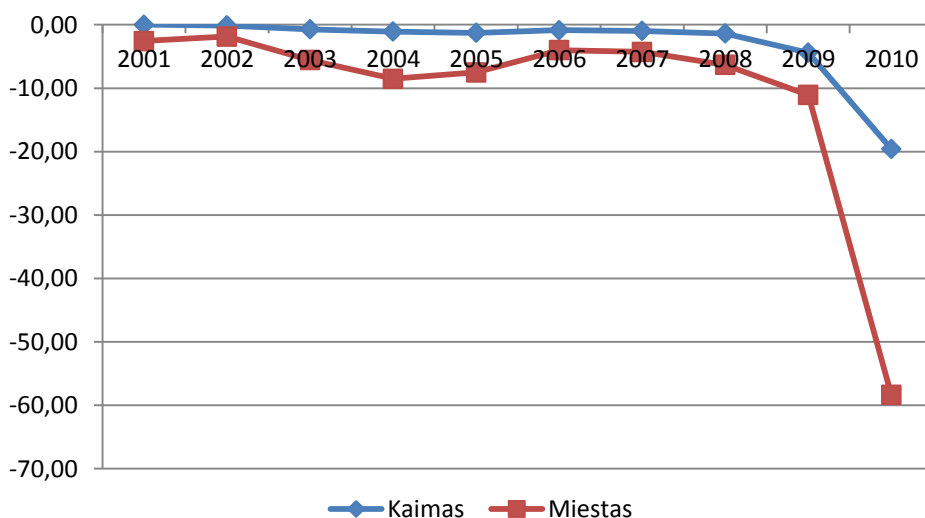
⁶ **Vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė** – tikimybinis rodiklis, rodantis, kiek vidutiniškai metų gyvens kiekvienas gimęs arba sulaukęs tam tikro amžiaus žmogus, jeigu visą būsimą tiriamos kartos gyvenimą mirtingumo lygis kiekvienoje gyventojų amžiaus grupėje nekis.

5 tūkst. per metus. Tačiau tokio masto emigracijos, kuri buvo 2010 m., taip pat niekas neprognozavo, taigi ir prognozių patikimumas labai priklausys nuo ekonomikos atsigavimo ir darbo vietų kūrimo tempų Lietuvoje.

3.7 pav. Vidinės migracijos saldo kaime, tūkst.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

3.8 pav. Tarptautinės migracijos saldo, tūkst.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Kalbant apie emigracijos mastus labai svarbu ne tik bendras emigravusių gyventojų skaičius, bet ir teritorijos, kurios yra labiausiai pažeidžiamos emigracijos ir kurių normaliam funkcionavimui palaikyti būtinos specifinės politikos priemonės. Tokios teritorijos Lietuvoje nėra specialiai išskiriamos, tačiau Statistikos departamento renkama informacija leidžia sekti tarptautinės ir vidinės emigracijos mastus savivaldybių lygmeniu. Preliminari analizė rodo, kad didžiausia emigracija yra iš pasienio su Latvija mažai gyventojų turinčių savivaldybių: Naujosios Akmenės,

Skuodo, Ignalinos, Pakruojo, Joniškio ir kitų. Didžiųjų Lietuvos miestų, taip pat Palangos, Neringos ir Birštono savivaldybėse emigracija yra beveik nulinė.

Apibendrinant galima teigti, kad artimiausioje ateityje kaimo demografiniai rodikliai ir toliau blogės ne tik absoliučiais dydžiais, bet ir lyginant juos su miesto gyventojų analogiškais rodikliais. Kaime gyventojų mažės tiek dėl natūralaus skaičiaus mažėjimo, tiek dėl emigracijos. Jie toliau sens.

3.2. Kaimo infrastruktūros raida ir prognozės

Infrastruktūros bloko strateginis sėkmės veiksnys – svarbiausių paslaugų prieinamumas kaime. Infrastruktūros objektų plėtra glaudžiai susijusi su vietovės gyventojų skaičiumi ir jo dinamika. Pagrindiniai kaimo infrastruktūros rodikliai pateikiami 3.4 lentelėje. Sveikatos priežiūros, švietimo ir paslaugų objektai, keliai yra dvejopos priklausomybės – valstybės ir savivaldybių ir jų plėtra vyksta pagal infrastruktūros plėtros planus, kuriems įgyvendinti lėšos numatomos trimetėse valstybės investicijų programose. Todėl šių objektų skaičius ir paslaugų apimtys iš anksto žinomos. Kiek kitaip yra su ryšio paslaugomis ir gyvenamuoju fondu, kurių plėtra priklauso nuo gyventojų poreikių ir finansinių galimybių, todėl gali būti prognozuojama.

3.4 lentelė. Pagrindiniai kaimo infrastruktūros rodikliai

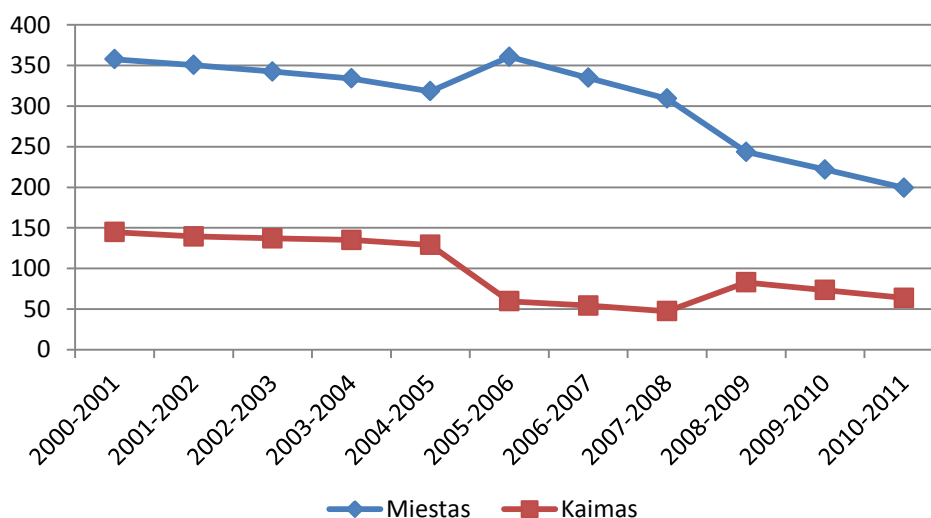
Stebima sritis	Rodikliai
Sveikatos priežiūra	Kaimo medicinos punktų skaičius, paslaugų rūšys ir skaičius
Švietimas ir kultūra	Bendrojo lavinimo vidurinių, pagrindinių, pradinių mokyklų ir jose besimokančių moksleivių skaičius Kultūros centrų skaičius Savivaldybių viešųjų bibliotekų kaimo filialų skaičius
Informacijos ir ryšio paslaugos	Paštų skaičius Namų ūkių, kurie naudojami internetu namuose, proc. Namų ūkių, kurie naudojami kompiuteriu namuose, proc.
Gyvenamasis fondas	Apsirūpinimas gyvenamuoju plotu, m ² Būsto kokybė
Keliai	Kelių tinklo struktūra, km Kelių su įvairia danga struktūra, km

Šaltinis: parengta autorių.

Infrastruktūra kaimo vietovėse sukuria prielaidas verslo plėtrai ir yra svarbi gyvenimo kokybės sąlyga. Aiškinantis gyventojų motyvus gyventi mieste ar kaime dažnai minimos problemos, susijusios su tuo, kokius patogumus gali pasiūlyti kaimas savo gyventojams palyginti su miestu. Svarbiausios infrastruktūros sritys yra sveikatos priežiūra, švietimas ir kultūra, informacijos ir ryšio paslaugos, gyvenamojo fondo būklė, keliai.

Sveikatos priežiūros įstaigų tinklo tankumas kaimo vietovėse sudaro galimybes gyventojams laiku gauti pagalbą susirgus, taip pat yra svarbus ligų prevencijos požiūriu. Šios paslaugos kaimo vietovėse ypač reikalingos dėl gyventojų amžiaus struktūros – pensinio amžiaus gyventojų ir vaikų dalis yra didesnė nei mieste, o būtent šių amžiaus grupių asmenys dažniau serga. Kaip rodo tyrimai, 2001–2010 m. medicinos punktų skaičius kaime sumažėjo nuo 966 iki 649, arba net 33 proc.⁷, t. y. vidutiniškai po 35 punktus kasmet. Vadinas, dėl retėjančio medicinos punktų tinklo didėja atstumas iki šių įstaigų ir mažėja paslaugų prieinamumas, kartu ir kaimo, kaip vietovės, populiarumas.

Dėl mokyklų pertvarkos ir jų tinklo optimizavimo sparčiai keičiasi ne tik mokyklų skaičius, bet ir klasių skaičius mokyklose, atsirado mokyklų, atliekančių naujas funkcijas. 2010/2011 mokslo metais kaime veikė 16 pradinių, 139 vidurinės ir 374 pagrindinės mokyklos, vadinas, 2000–2010 m. jų skaičius sumažėjo atitinkamai 710, 107 ir 159 mokyklomis. Mokyklų pastaruoju metu mažėjo tik dėl to, kad buvo uždaromos kaimo mokyklos, todėl daugėjo kaimo vaikų, vykstančių mokytis į miesto mokyklas. 2000–2011 m. mažėjo ir mokinių skaičius (3.9 pav.). Tik minimu laikotarpiu mokinių skaičius mieste mažėjo vidutiniškai po 14–15 tūkst., o kaime – 9–10 tūkst. kasmet. Kadangi mokinių skaičius kaime maždaug trečdaliu mažesnis nei mieste, galima teigti, kad kaime jų mažėja 2 kartus sparčiau negu mieste.

3.9 pav. Mokinių skaičiaus dinamika Lietuvoje, tūkst.

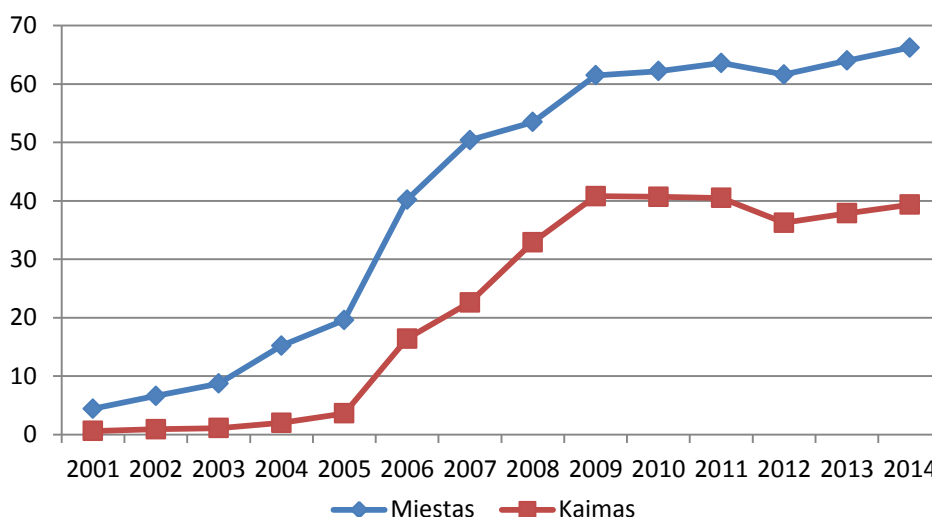
Šaltinis: Statistikos departamentas.

Kultūros centrų ir bibliotekų skaičius kito nežymiai. 2010 m. kaimo vietovėse veikė 642 kultūros centrai ir 1 085 bibliotekos. Nors mieste ir kaime tiriamuoju laikotarpiu vyko priešingi kultūros centrų skaičiaus pokyčiai (mieste jų padaugėdavo vidutiniškai po 10 kasmet, o kaime po tiek pat sumažėdavo), kaime jų išliko 4 kartus daugiau negu

⁷ Į apskaitą patenka tik viešosios įstaigos, kiek yra privačių – neaišku (<http://www.lsic.lt/>).

mieste. Bibliotekų skaičius ir kaime, ir mieste nežymiai, bet mažėjo. Jų skaičiaus skirtumas išliko beveik pastovus, bet kaime bibliotekų buvo maždaug 5 kartus daugiau. Tai natūralu, nes kaimo vietovėse gyventojų tankumas mažesnis ir jos turi būti arčiau žmonių. Ar ta proporcija neturėtų būti dar didesnė – tolesnių tyrimų objektas.

Informacinių technologijų naudojimo požiūriu kaimo namų ūkiai atsilieka nuo miestiečių, tačiau šis rodiklis sparčiai gerėja. Įgyvendinus plačiajuosčio interneto projektą RAIN padidėjo galimybės kaimo vietovėse naudotis internetu. 2011 m. kaime 40,8 proc. namų ūkių buvo apsirūpinę kompiuteriais, o 40,5 proc. naudojami internetu. Augimo tempai labai spartūs. 2001 m. kompiuterius turėjo 3 proc. namų ūkių, o internetu naudojosi tik 0,6 proc. Analizė rodo, kad miestiečių namų ūkių naudojimas internetu turėtų šiek tiek didėti iki 2013 m., o kaimo namų ūkių lieka 2009–2010 m. lygio (3.10 pav.). Lietuva pagal šį rodiklį tarp kitų ES šalių yra pirmaujančiųjų gretose. Naudojimas internetu yra svarbus veiksnys tiek teikiant kaimo gyventojams paslaugas, tiek ir sudarant jiems galimybę patiems ieškoti darbų.

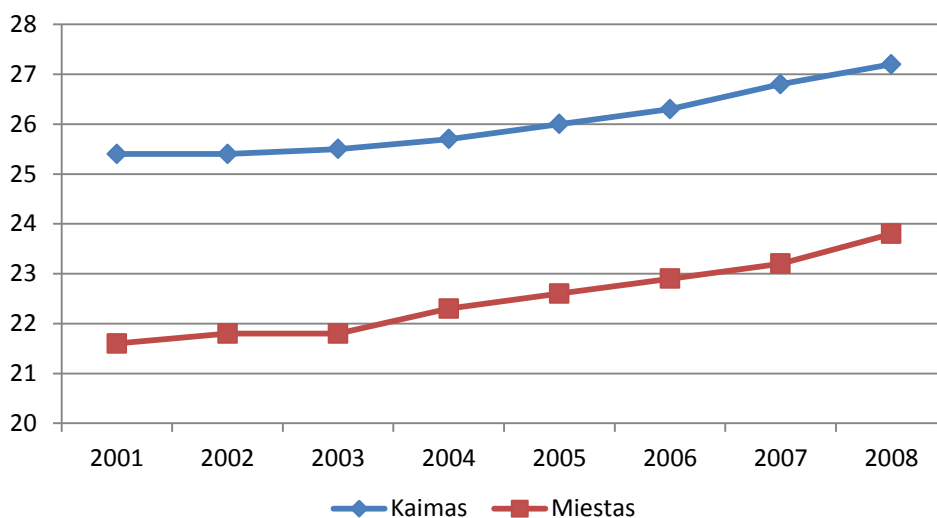
3.10 pav. Namų ūkių naudojimosi internetu dinamika

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Lietuva skaičiais 2010:20 nepriklausomybės metų; prognozė – autorių skaičiavimai.

Informacinių technologijų plėtra kaime kompensavo sumažėjusias pašto paslaugas. Nuo 2001 m. laikęsis stabilus kaimo paštų skaičius sumažėjo nuo 709 (2006 m.) iki 515 (2010 m.), arba 27 proc. Racionalizuojant pašto paslaugas kaimo gyventojams paštų ir toliau mažės.

Kaimo vietovėse jau daugelį metų lengviau apsirūpinti gyvenamuoju plotu, apsirūpinimo lygis nuolat proporcingai gerėja tiek mieste, tiek kaime (3.11 pav.)⁸ ir daugiausia – dėl mažėjančio gyventojų skaičiaus.

⁸ Gyvenamojo fondo duomenys lyginami iki 2008 metų. Nuo 2009 m. pasikeitė informacijos šaltinis, naudojami valstybės įmonės Registrų centro duomenys.

3.11 pav. Naudingas gyvenamasis plotas 1 gyventojui, m²

Šaltinis: Statistikos departamentas.

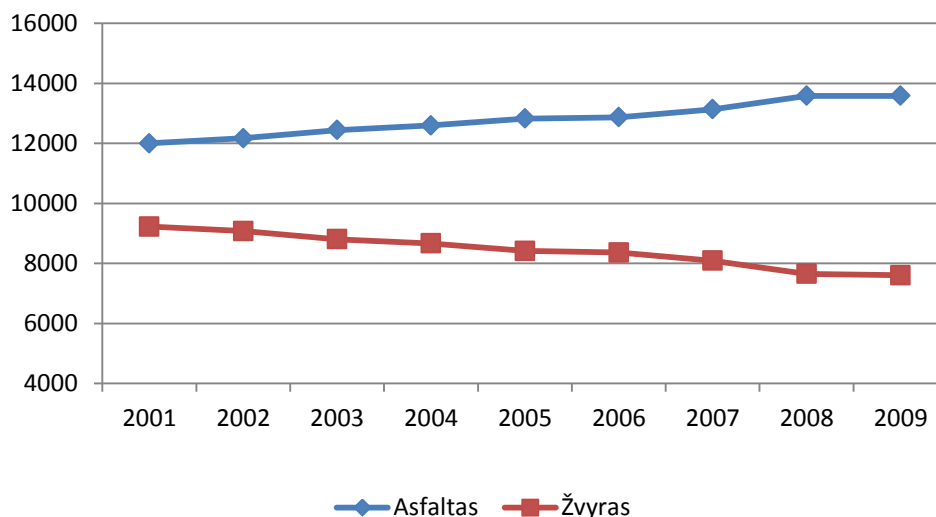
Vertinant infrastruktūrą yra svarbu ne tik gyvenamojo ploto dydis, bet ir būsto kokybė, vandentiekis, nuotekų surinkimas ir kt. Atitinkamų paslaugų mieste ir kaime tiriamuoju laikotarpiu nežymiai daugėjo, tačiau kaime jos nesiekė ir 50 proc. miesto lygio, o tai rodo, kad šia prasme kaimiečių butis dar atsilieka nuo miestiečių (3.5 lentelė).

3.5 lentelė. Būsto kokybės rodiklių dinamika 2005–2009 m., proc.

		2005	2007	2009	2005–2009 vidutiniškai
Centrinis šildymas	miestas	89,9	90,5	90,8	90,4
	kaimas	41,8	42,3	42,8	42,3
Vandentiekis	miestas	92,2	91,8	92,3	92,1
	kaimas	47,7	48,2	48,7	48,2
Karštas vanduo	miestas	76,3	77,6	77,6	77,0
	kaimas	31,2	32,6	33,4	32,4
Kanalizacija	miestas	91,5	91,6	92	91,7
	kaimas	43,9	44,4	45,3	44,5
Vonia, dušas	miestas	90	90	90,2	90,2
	kaimas	35,9	36,8	37,3	36,5
Dujos	miestas	73,9	70,3	68,2	71,4
	kaimas	80	77,3	75,8	77,9
Elektrinė viryklė	miestas	13,9	17	18,9	16,4
	kaimas	1,5	1,9	2,0	1,8

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Per pastaruosius 10 metų bendras kelių ilgis Lietuvoje nepadidėjo, nepasikeitė ir magistralinių, krašto ir rajoninių kelių dalis, kurie sudarė ir sudaro atitinkamai 8, 23 ir 69 proc. visų kelių. Tačiau nuolat gerėjo kelių danga. 2001–2009 m. kelių su žvyro danga kasmet mažėjo, atitinkamai daugėjo asfaltuotų kelių (3.12 pav.). Kadangi žvyrkeliai labiau paplitę kaimo vietovėse, galima teigti, kad kaimo keliai tapo geresni ir kad susisiekimo sąlygos nuolat gerėjo.

3.12 pav. Kelių dangos dinamika, km

Šaltinis: Lietuvos automobilių kelių direkcija.

Viešosios infrastruktūros objektų ir jų teikiamų paslaugų plėtra tam tikrose teritorijose priklauso nuo valstybės institucijų strateginių nuostatų, kurios priklauso nuo gyventojų skaičiaus kitimo dinamikos, prognozuojamų lyčių, amžiaus, išsilavinimo pokyčių. Gyventojų skaičiui mažėjant infrastruktūros objektų bus statoma vis mažiau, jų paslaugos brangs. Institucijos, atsakingos už atitinkamų paslaugų teikimą, bus suinteresuotos jas kelti į miestus ir miestelius, kur daugiau žmonių ir, žinoma, didesnė paslaugų paklausa. Trūkstant lėšų infrastruktūros objektų priežiūrai, šie palaipsniui sunyks, o kaimo gyventojai tų paslaugų turės ieškoti savivaldybių centruose. Valstybės institucijos, siekdamos geriau ir pigiau aprūpinti kaimo gyventojus viešosios infrastruktūros objektų teikiamomis paslaugomis, turėtų skatinti paslaugų formų įvairovę: pvz., transporto maršrutus ir tvarkaraščius rengti pagal kaimo gyventojų pageidavimus, organizuoti „atvykstamąsias“ paslaugas nesteigiant infrastruktūros objektų ir pan.

3.3. Ekonominės aplinkos procesų raida ir prognozės

Ekonominės aplinkos procesų vertinimo strateginis sėkmės veiksnys – kaimo gyventojų pajamų lygio palaikymas, galimybės plėtoti turimą išsilavinimą ir pomėgius atitinkančią ekonominę veiklą. Ekonominė aplinkos būklė vertinta pagal kaimo gyventojų pajamų, užimtumo⁹ ir verslumo¹⁰ rodiklius (3.6 lentelė).

3.6 lentelė. Pagrindiniai kaimo ekonominės aplinkos rodikliai

Stebima sritis	Rodikliai
Pajamos	Vidutinės namų ūkių disponuojamosios pajamos vienam namų ūkio nariui, Lt/mėn.
Užimtumas	Užimtumo lygis, proc. Užimtų gyventojų iš viso ir pagal ekonominės veiklos rūšis, tūkst., proc.
Verslumas	Įmonių kaimo vietovėse skaičius, tūkst. Mažų ir vidutinių įmonių (MVĮ) kaime pagal ekonominės veiklos rūšis, tūkst., proc.

Šaltinis: parengta autorių.

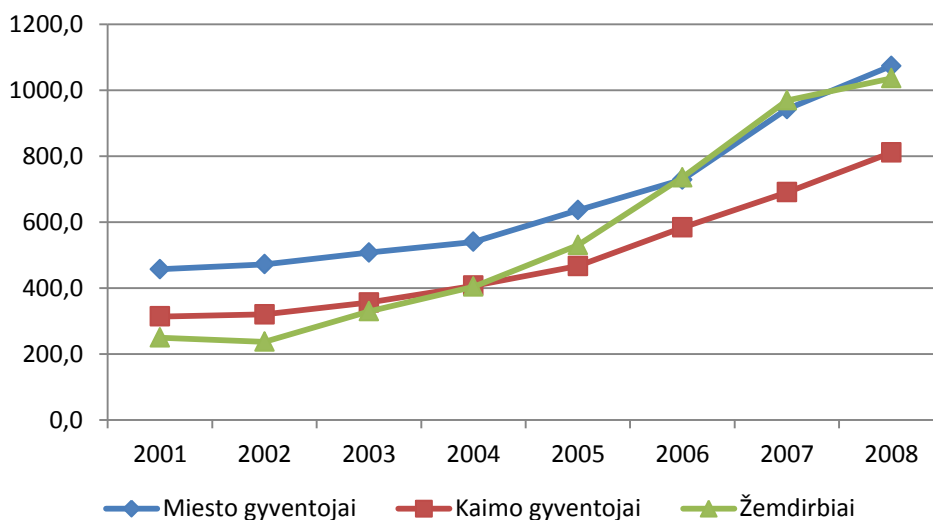
Vertinant kaimo situaciją šiuo požiūriu matyti, kad 2001–2008 m. toliau vyko spartūs struktūriniai pokyčiai. Sparčiai augant šalies ekonomikai augo ir kaimo gyventojų pajamos. 2001–2008 m. vidutinės mėnesinės namų ūkių disponuojamosios pajamos¹¹ vienam namų ūkio nariui kaime išaugo nuo 314 iki 811 Lt 2008 m., arba 2,6 karto, o mieste – 2,3 karto ir sudarė 1 074 Lt, vadinasi, gerokai viršijo kaimo gyventojų pajamas. Bendra kaimo namų ūkių ekonominė būklė išliko gerokai prastesnė nei mieste.

Žemdirbių namų ūkių vidutinės mėnesinės disponuojamosios pajamos, tenkančios vienam nariui, augo ypač sparčiai ir 2005 m. viršijo kitų kaimo gyventojų pajamas, o nuo 2006 m. – ir miestiečių pajamas (3.13 pav.). Tam įtakos turėjo pagerėjusios žemės ūkio veiklos sąlygos: didesnė parama (padidėjusios tiesioginės ir kompensacinės išmokos produktams ir gamybai), palankesnės prekybos sąlygos, išaugusi žemės ūkio produktų paklausa, o 2007 m. žemdirbiams itin palankios žemės ūkio produktų kainos.

⁹ **Užimti gyventojai** – tiriamojo amžiaus asmenys, kurie tiriamąją savaitę dirbo bet kokį darbą ne trumpiau kaip 1 valandą, už kurį gavo darbo užmokestį pinigais arba natūra (maisto produktais ar kitais gaminiais), ar turėjo pelno (pajamų). Tai visi asmenys, priklausantys užimtųjų kategorijai: darbdaviai, savininkai, ūkininkai, samdomi darbuotojai, šeiminėje įmonėje dirbantys šeimos nariai, savarankiškai dirbantys asmenys.

¹⁰ **Verslumas** – verslo subjektų ir objektų skaičius regione ir jų skaičiaus augimas.

¹¹ **Disponuojamosios pajamos** – bendrosios pajamos atskaičius pajamų mokestį, nuolatinį turto mokesčius, darbuotojų, savarankiškai dirbančių asmenų ir bedarbių (jei taikoma) privalomojo socialinio draudimo įmokas ir reguliarius pervedimus kitiems namų ūkiams.

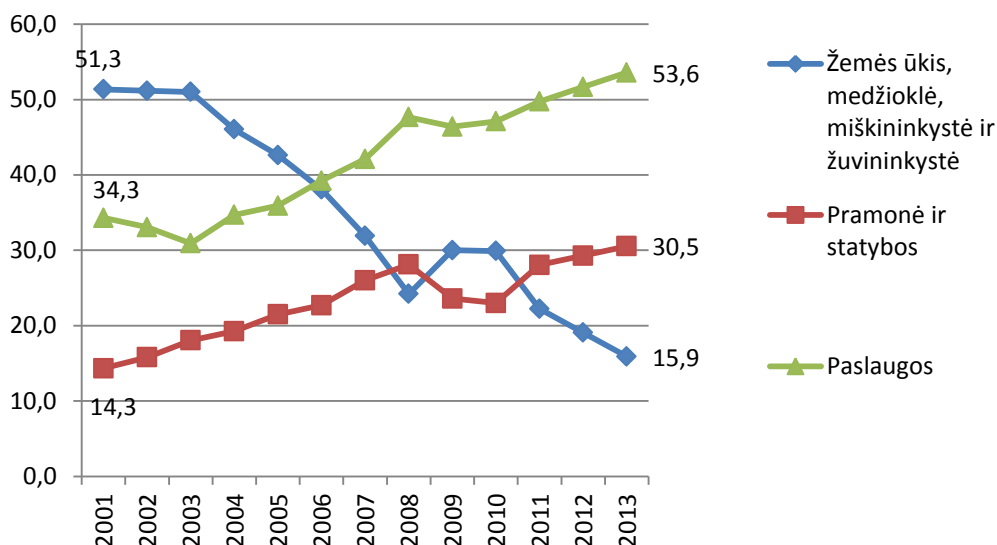

3.13 pav. Vidutinės mėnesinės vieno namų ūkio nario disponuojamosios pajamos, Lt/mėn.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Dėl įvairių priežasčių neskyrus Statistikos departamentui lėšų namų ūkių disponuojamųjų pajamų tyrimai 2008 m. buvo nutraukti, todėl nesant 2009–2010 m. duomenų, kurie kaip tik buvo kriziniai ir kuriais, tikėtina, įvyko ryškių struktūrinių pokyčių, patikimai prognozuoti šių rodiklių reikšmių 2013 metams neįmanoma. Tačiau tikėtina, kad miesto gyventojų disponuojamosios pajamos bus didesnės nei kaimo, o žemdirbių pajamos turėtų pradėti viršyti net miestiečių pajamas.

Užimtųjų kaime struktūros dinamika yra labai svarbus rodiklis, fiksuojantis kaime vykstančius esminius pokyčius. Tyrimai rodo, kad užimtų kaimo gyventojų žemės ūkio sektoriuje (įskaitant medžioklę, miškininkystę ir žuvininkystę) 2001–2008 m. nuolat mažėjo – nuo 51,3 proc. 2001 m. iki 24,2 proc. 2008 m., arba vidutiniškai po 3,9 proc. kasmet (3.14 pav.). Tuo pat metu kaimo gyventojų, užimtų paslaugų sektoriuje, skaičius nuolat didėjo: nuo 34,3 proc. 2001 m. iki 47,6 proc. 2008 m. Lūžis įvyko 2006 m., kai pirmą kartą Lietuvos kaimo istorijoje užimtųjų paslaugų sektoriuje dalis viršijo žemės ūkyje užimtųjų dalį ir atitinkamai sudarė 39,2 ir 38,1 proc. 2006–2008 m. laikotarpis tik dar labiau išskyrė šiuos du sektorius. 2008 m. užimtųjų dalis juose atitinkamai sudarė 47,6 ir 24,2 proc. Minėtu laikotarpiu mažėjant užimtumui žemės ūkyje augo užimtųjų pramonėje dalis, kuri nuo 14,3 proc. 2001 m. padidėjo iki 28,1 proc. 2008 m. Apibendrinant galima pasakyti, kad 2008 m. kaimo užimtųjų žemės ūkyje dalis pasidarė mažiausia, palyginti su užimtųjų paslaugų ir pramonės sektoriuose dalimi.

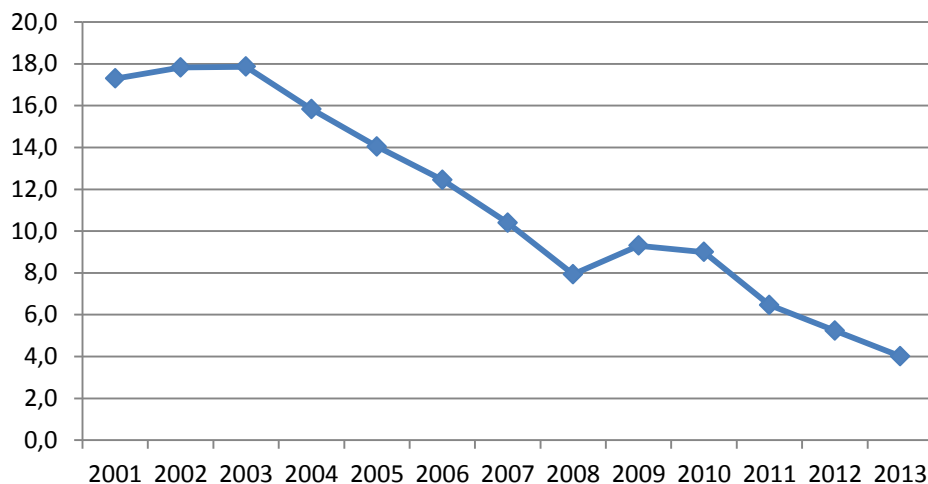

3.14 pav. Užimtų kaimo gyventojų struktūra, proc.

Šaltiniai: faktiniai duomenys – Statistikos departamentas; prognozė – autorių skaičiavimai.

2008–2010 m. krizė šiek tiek iškreipė bendrąsias 2001–2008 m. užimtumo tendencijas kaime, kai užimtumas žemės ūkyje buvo vėl išaugęs sumažėjus užimtumui pramonėje ir statyboje, tačiau tai praktiškai nepaveikė užimtųjų paslaugų sektoriuje dalies. Atsižvelgiant į užimtumo tendencijas 2001–2010 m. ir prognozuojant jas iki 2013 m., galima teigti, kad Lietuvoje kartosis išsivysčiusių pasaulio šalių užimtumo tendencijos, kai toliau augs paslaugų sektoriuje, pramonėje ir statybose užimtų kaimo gyventojų skaičius ir žymiai mažės užimtųjų žemės ūkyje.

Šalies mastu užimtųjų dalis žemės ūkyje (įskaitant medžioklę, miškininkystę ir žuvininkystę) taip pat mažėja (3.15 pav.): 2001 m. ji sudarė 17,3 proc., o 2008 m. – tik 7,9 proc. visų šalies užimtųjų skaičiaus. Tokia tendencija išliko visą 2001–2008 m. laikotarpį. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad blogėjant ekonominei situacijai užimtųjų dalis žemės ūkyje didėjo mažėjant jų daliai kituose sektoriuose. Ekstrapoliuojant 2001–2010 m. tendencijas matyti, kad užimtųjų dalis žemės ūkyje toliau mažės ir kartosis kitų, labiau išsivysčiusių šalių prieš kelis dešimtmečius buvusios tendencijos su išlyga, kad krizės reiškiniai šalies ekonomikoje nepasikartos tokiu mastu kaip 2008–2010 m.

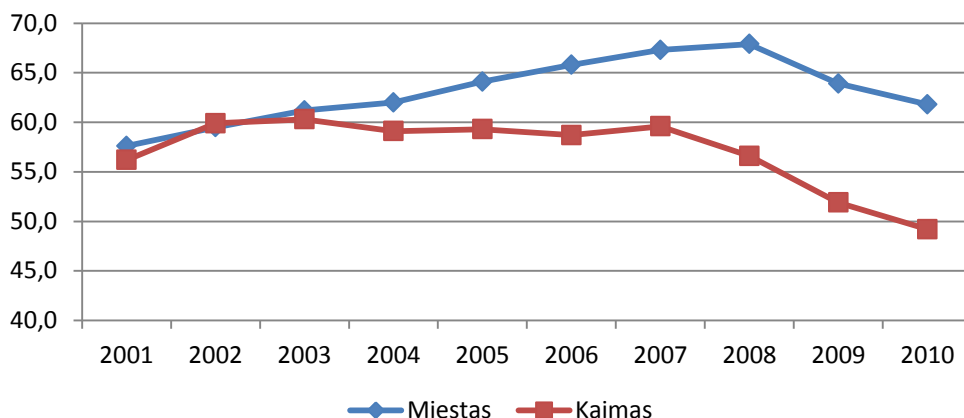
3.15 pav. Užimtųjų dalis žemės ūkyje (įskaitant medžioklę, miškininkystę ir žuvininkystę), proc.

Šaltinis: faktiniai duomenys – Statistikos departamentas; prognozė – autorių skaičiavimai.

Tai, kad 2001–2007 m. užimtumo lygis¹² mieste išaugo net 10,3 proc. punkto, o kaime – tik 0,4 proc. punkto, rodo, jog kaimas nesugebėjo išnaudoti Lietuvos ūkio augimo laikotarpio. Tuo metu užimtumas mieste nuosekliai didėjo, o kaime laikėsi maždaug toks pat. Mieste užimtumo lygis pasiekė maksimumą 2008 m., o kaime 2007 m. pradėjo kristi ir krinta iki šiol. Tai galima susieti su krize, kai darbo galimybių mažėjo tiek mieste, tiek kaime, tačiau kaime užimtumas mažėjo kiek sparčiau negu mieste (3.16 pav.). Vadinasi, dabartinį kaimą krizė paveikia stipriau negu miestą. Šio rodiklio reikšmės prognozuoti nebuvo tikslinga, nes krizės poveikio masto dabartinėmis priemonėmis negalima įvertinti. Atsižvelgiant į krizinių procesų gilumą, šio rodiklio reikšmės didės arba mažės, tačiau skirtumas tarp užimtumo kaime ir mieste didės.

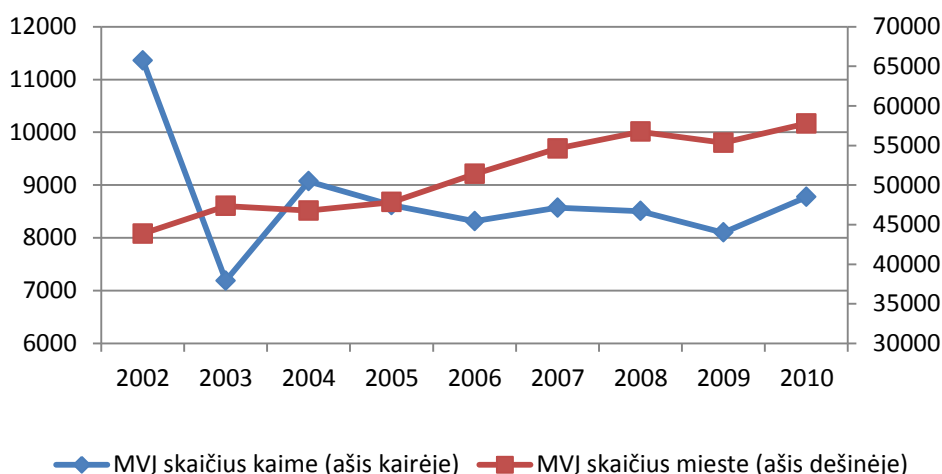
Vienu iš verslumo kaime indikatorių yra verslo įmonių kūrimosi mastas ir tempas. Mažų ir vidutinių įmonių (MVI) kūrimosi procesas mieste ir kaime 2004–2010 m. vyko skirtingai (3.17 pav.). Kaime tuo laikotarpiu jų skaičius mažėjo vidutiniškai po 150, arba 1,6 proc. kasmet, o mieste padaugėdavo po 1700, arba kiek daugiau nei po 3 proc. kasmet.

¹² **Užimtumo lygis** – užimtų 15–64 m. amžiaus gyventojų ir tos pačios amžiaus grupės gyventojų santykis.

3.16 pav. Užimtumas mieste ir kaime, proc.

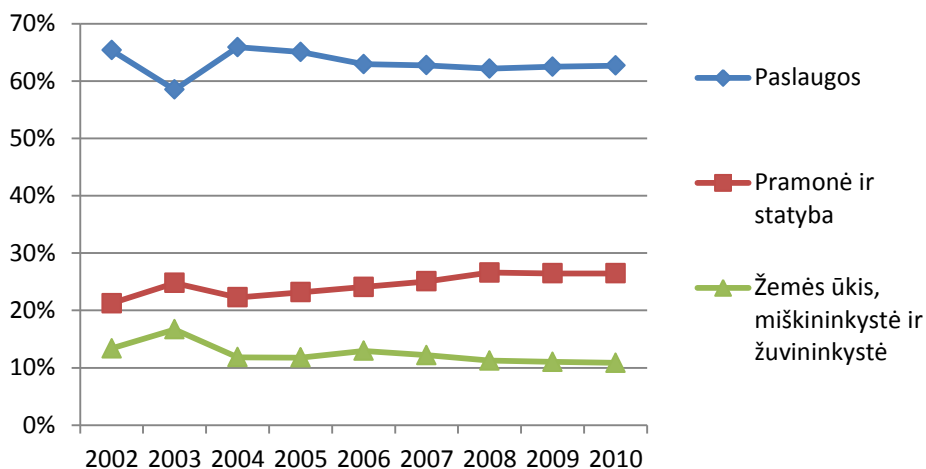
Šaltinis: Statistikos departamentas.

3.17 pav. Mažų ir vidutinių įmonių skaičiaus dinamika

Šaltinis: Statistikos departamentas.

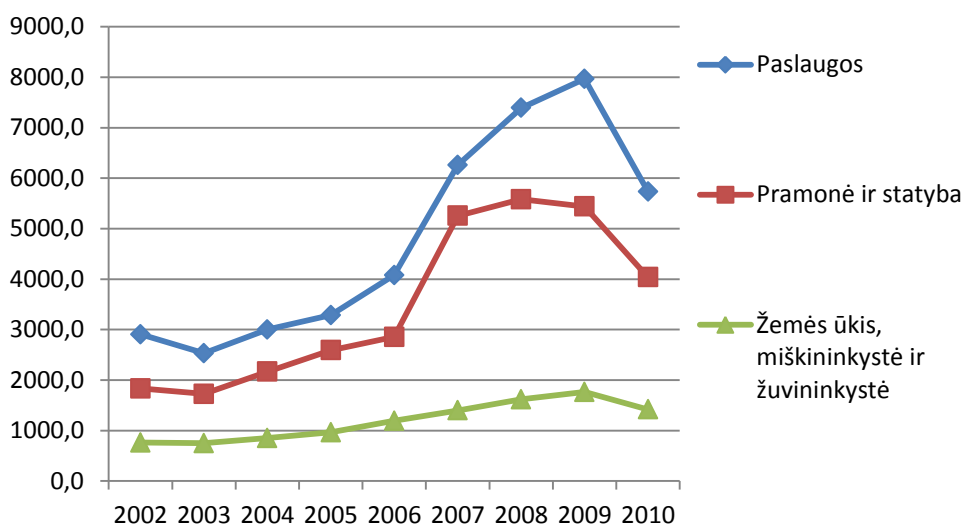
Kalbant apie MVĮ pasiskirstymą pagal ekonominės veiklos rūšį matyti, kad iš beveik 23 proc. sumažėjusio kaimo įmonių skaičiaus didžiausią dalį sudaro paslaugų ir žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės įmonės, o pramonės ir statybos registruotų įmonių skaičius didėjo (3.18 pav.).

3.18 pav. Mažų ir vidutinių įmonių skaičiaus dinamika pagal ekonominės veiklos rūšis, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Įmonių bendrųjų pajamų dinamikos analizė 2002–2010 m. parodė (3.19 pav.), kad kaime vyko MVĮ stambėjimo procesas, nes sumažėjus jų skaičiui 23 proc. bendrosios pajamos šiuo laikotarpiu beveik padvigubėjo. Žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės įmonės mažiau paveikė krizė nei paslaugų, pramonės ir prekybos įmonės, kurių 2009–2010 m. laikotarpiu bendrosios pajamos ypač sumažėjo – po 30 proc. Prognozuoti tolesnę šių įmonių veiklą gana sudėtinga, tačiau akivaizdu, kad esant bet kokiam ekonomikos raidos scenarijui įmonės kaime toliau stambės, o jų skaičius ir žemės ūkio, miškininkystės ir žuvininkystės įmonių dalis mažės, nes sparčiau plėtosis kitų rūšių įmonės.

3.19 pav. Mažų ir vidutinių įmonių bendrosios pajamos, mln. Lt

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Apibendrinant tyrimo medžiagą atkreiptinas kaimo politikos formuotojų dėmesys į tai, kad 2014–2020 m. laikotarpio bruožai – nuolatinis užimtųjų dalies žemės ūkyje mažėjimas pereinant dirbti į pramonės, statybos ir paslaugų sektorius ir spartesnis žemdirbių pajamų augimas lyginant su kitų kaimo gyventojų pajamomis, kurių lėtas ekonomikos atsigavimas neleis greitai padidinti. Žemdirbių pajamos turėtų didėti ne tik dėl teikiamos paramos, didėjančių žemės ūkio produkcijos kainų, bet ir dėl papildomai sukuriamos vertės, kurią žemdirbiai pradės gauti dėl anksčiau investuotų savo ir paramos lėšų į gamybinę žemės ūkio infrastruktūrą. Taip pat pažymėtina, kad verslumo rodikliai kaime išliks mažesni nei mieste.

3.4. Socialinės aplinkos procesų raida ir prognozės

Strateginis socialinės aplinkos bloko sėkmės veiksnys – žmogiškųjų išteklių lygio palaikymas ir gerinimas, bendradarbiavimo skatinimas. Jis apimtų tokias sritis kaip nedarbo lygis, ilgalaikių bedarbių dalis iš visų bedarbių, skurdo rizika, išsilavinimas, partnerystė. Pagrindiniai kaimo raidos socialinės aplinkos rodikliai pateikiami 3.7 lentelėje.

3.7 lentelė. Pagrindiniai kaimo socialinės aplinkos rodikliai

Stebima sritis	Rodikliai
Skurdas	Savo gyvenimo sąlygų vertinimas Skurdo rizikos lygis ¹³ , proc. Skurdo rizikos gylis ¹⁴ , proc.
Nedarbas	Nedarbo lygis ¹⁵ , proc. Ilgalaikių bedarbių dalis iš visų bedarbių, proc. Bedarbių amžiaus struktūra, proc.
Išsilavinimas	Užimtų kaimo gyventojų išsilavinimo struktūra, proc. Besimokančių 25–64 m. gyventojų dalis iš tos pačios amžiaus grupės gyventojų, proc.
Partnerystė	Kaimo bendruomenių, vietos veiklos grupių skaičius

Šaltinis: parengta autorių.

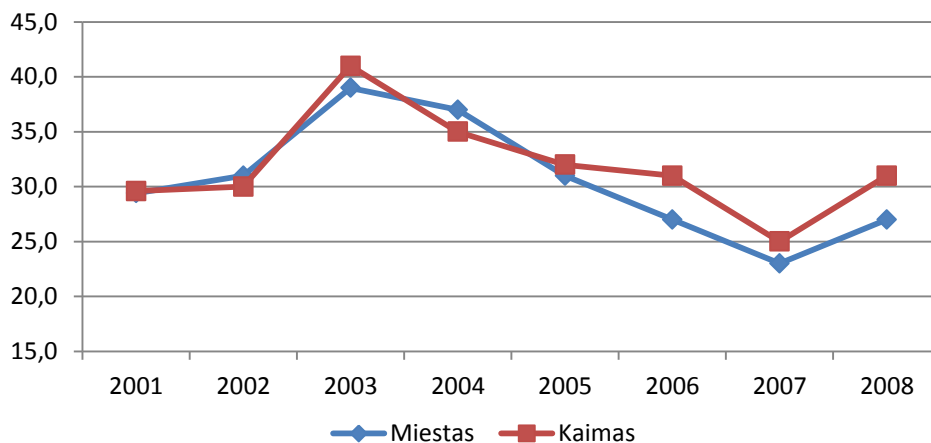
Žmogaus požiūrį į gyvenimą lemia ne tik objektyvūs dalykai, tačiau ir tai, kaip jis pats vertina tai, ką turi, ko yra pasiekęs, kaip jam sekasi gyvenime, palyginti su kitais bendruomenės nariais. Statistikos departamente iki 2008 m. įskaitytinai buvo atliekami gyventojų skurdo tyrimai. Iš 3.20 pav. matyti, kad 2001–2005 m. miesto ir kaimo gyventojai gyvenimo sąlygas vertina apylygiai, o 2006–2008 m. kaimo gyventojai jas pradeda vertinti blogiau nei miestiečiai. Kadangi šie tyrimai buvo baigti

¹³ **Skurdo rizikos lygis** – asmenų, kurių ekvivalentinės pinigines disponuojamosios pajamos mažesnės už skurdo rizikos ribą, dalis. **Skurdo rizikos riba** – sąlyginis pajamų dydis, už kurį mažesnes disponuojamąsias pajamas gaunantys namų ūkiai priskiriami prie skurstančiųjų.

¹⁴ **Skurdo rizikos gylis** – procentais išreiškiamas skirtumas tarp skurdo rizikos ribos ir asmenų, gyvenančių žemiau skurdo rizikos ribos, ekvivalentinių disponuojamųjų pajamų medianos.

¹⁵ **Nedarbo lygis** – bedarbių ir darbo jėgos santykis, proc. **Darbo jėga** – visi užimti gyventojai ir bedarbiai.

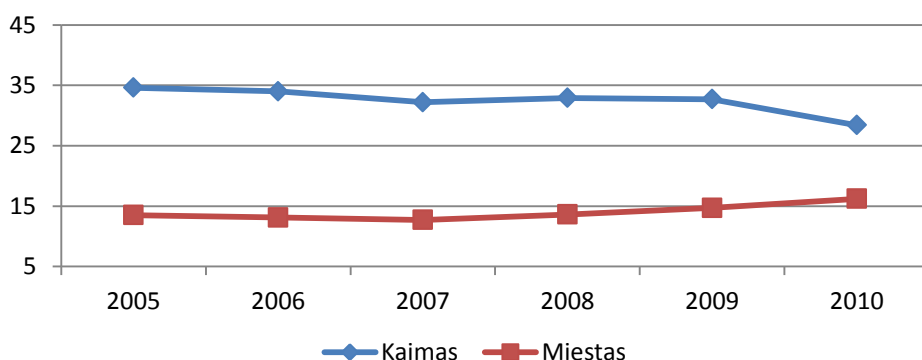
2008 m. – ekonomikos kilimo laikotarpiu – ir nėra 2009–2010 m. – ekonomikos nuosmukio duomenų, prognozuoti galimas tendencijas iki 2013 m. sudėtinga. Iš turimos pastarųjų metų informacijos tikėtina, kad didesnioji kaimo gyventojų dalis vertins savo gyvenimo sąlygas blogiau negu miestiečiai.

3.20 pav. Gyventojų dalis, gyvenanti skurde ir žemiau vidutinio pragyvenimo lygio, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

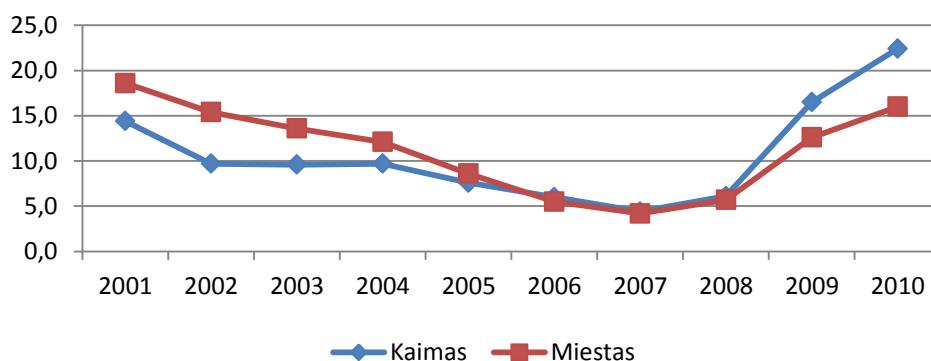
2005 m. Statistikos departamentas pradėjo skaičiuoti naujus rodiklius – skurdo rizikos lygį ir skurdo rizikos gylį. Iš 3.21 pav. matyti, kad kaimiečių dalis, kurių ekvivalentinės disponuojamosios pajamos mažesnės už skurdo rizikos ribą, 2005–2010 m. laikotarpiu faktiškai beveik 2 kartus viršijo miestiečių šio rodiklio reikšmes. Ir tik 2009–2010 m. šios reikšmės suartėja, vadinasi, krizės laikotarpiu kaimo gyventojai yra santykinai mažiau pažeidžiami už miestiečius. Skurdo rizikos gylio rodiklių mieste ir kaime dinamika panaši – krizės negandoms kaimas atsparesnis už miestą. Prognozuoti šių rodiklių reikšmes ganėtinai sudėtinga, nes neaišku, kaip jos kils bendraant iš krizės – ar šis skirtumas pradės didėti, ar ir toliau mažės. Viena aišku – artimiausiu metu kaime šių rodiklių reikšmės bus beveik dvigubai didesnės nei miesto.

3.21 pav. Kaimo ir miesto gyventojų skurdo rizikos lygis, proc.

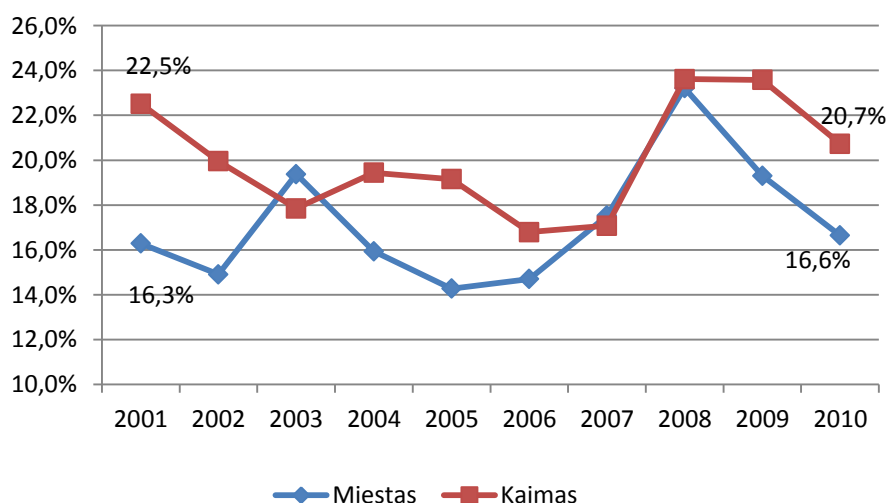
Šaltinis: Statistikos departamentas.

Nedarbas yra didelė problema tiek pačiam žmogui ir jo šeimai, tiek ir valstybei. Todėl apskaitoma nemažai su nedarbu susijusių rodiklių. Pagrindinis šio bloko rodiklis – nedarbo lygis. Iš 3.22 pav. matyti, kad 2001–2007 m. laikotarpiu tiek mieste, tiek kaime nedarbo lygis mažėjo, 2007 m. pasiekęs minimumą tiek mieste, tiek kaime pradėjo didėti ir 2010 m. kaime pasiekė didžiausią lygį per visą tiriamąjį laikotarpį. Vadinasi, krizė kaimo gyventojus palietė stipriau negu miestiečius. Tačiau lyginant šį rodiklį su skurdo rodikliais matyti, kad nors nedarbo lygis kaime ir padidėjo labiau negu mieste, skurdo rizikos lygis kaime, palyginti su miestu – mažėjo. Taigi nedarbas, kaip socialinis reiškinys, miestiečiams yra skaudesnis negu kaimiečiams.

3.22 pav. Nedarbo lygis Lietuvos kaime ir mieste, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

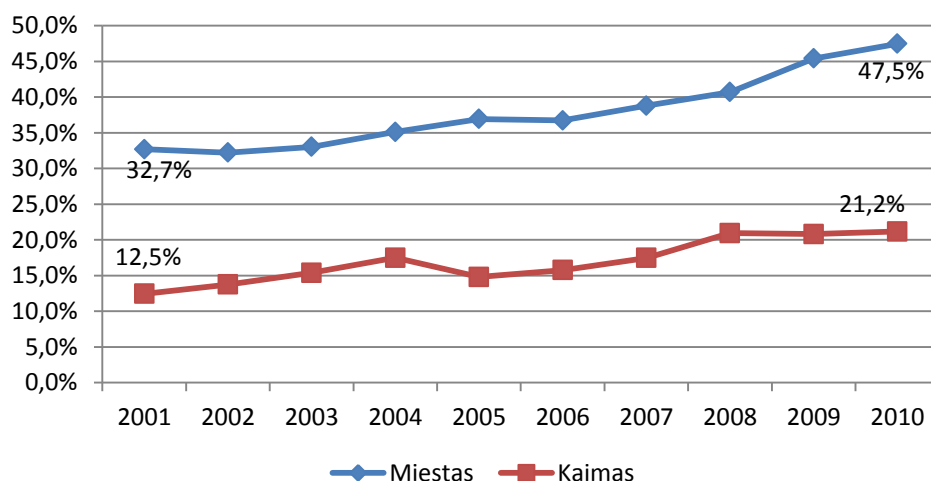
3.23 pav. Jaunimo (15–24 m. amžiaus) nedarbo lygio dinamika, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Jaunimo (15–24 m. grupėje) nedarbo lygis kaime ir mieste (3.23 pav.) kito skirtingai, tačiau didžiausios krizės metu – 2009–2010 m. – tiek mieste, tiek kaime sumažėjo. Vadinasi, krizės metu didėjant bendram nedarbo lygiui jaunimo paklausa darbo rinkoje buvo didesnė nei kitų gyventojų amžiaus grupių. Tai reikėtų vertinti kaip teigiamą reiškinį.

Ilgalaikių bedarbių dalis tiek kaime, tiek mieste nuo 2005 m. nuolat mažėjo. Nuo 2008 m. jų skaičius pradėjo proporcingai didėti tiek kaime, tiek mieste, tik kaime jis išliko šiek tiek didesnis visą 2005–2010 m. laikotarpį.

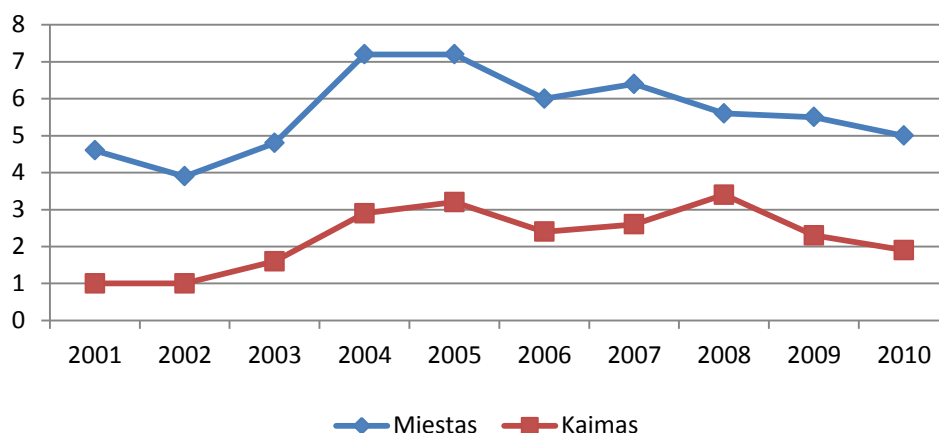
Žmogiškųjų išteklių būklę parodo ir gyventojų su aukštuoju išsilavinimu užimtumas, kuris, palyginti su miesto gyventojais, netgi šiek tiek mažėjo ir visą tiriamąjį laikotarpį išliko daugiau kaip dvigubai mažesnis už miesto (3.24 pav.). Atsižvelgiant į bendras demografines kaimo tendencijas, artimiausiu metu šioje srityje pagerėjimo nereikėtų tikėtis.

3.24 pav. Užimtųjų su aukštuoju išsilavinimu dinamika, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Vienas svarbiausių žinių visuomenės raidos veiksnių – mokymosi visą gyvenimą rodiklis. Iš 3.25 pav. matyti, kad kaime besimokančiųjų dalis 2001–2008 m. nuolat didėjo – nuo 1,0 iki 3,4 proc., o mieste ta dalis pasiekė maksimumą 2005 m. (7,2 proc.), vėliau pradėjo mažėti ir 2010 m. buvo vėl beveik 2001 m. lygio – 5,0 proc. Augimui didžiausios įtakos turėjo ES parama, teikiama mokymui, perkvalifikavimui, kompetencijai didinti. Paramos lėšomis buvo organizuota daug kursų įmonių darbuotojams, gyventojams, ūkininkams, vietos veiklos grupėms, bendruomenėms. Nors pastarųjų metų tendencijos rodo šio rodiklio reikšmių nuolatinį mažėjimą, tačiau atsižvelgiant į tai, kad jo reikšmės ES šalyse 2–3 kartus didesnės, siūlytina naujuoju programavimo laikotarpiu skirti atitinkamą finansavimą, kad mokymosi visą gyvenimą rodikliai artėtų prie ES šalių vidurkio.

3.25 pav. Besimokančių 25–64 m. amžiaus gyventojų dalis iš tos pačios amžiaus grupės gyventojų skaičiaus, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

ES parama 2004–2007 m. paskatino kaimo gyventojų socialinį aktyvumą. Vietos problemas imta spręsti jungiantis į bendruomenes. 2010 m. Lietuvoje buvo registruota apie 1300 kaimo bendruomenių (2001 m. tebuvo 30), aktyviai veikiančių – apie 1,1 tūkst. ES parama taip pat paskatino spartų vietos veiklos grupių kūrimosi procesą. 2003 m. jų tebuvo 18, 2006 m. – 36, o 2010 m. – jau 51. 2007 m. įkurta vietos veiklos grupes vienijanti asociacija Vietos veiklos grupių tinklas.

Apibendrinant tyrimo medžiagą galima teigti, kad kaimo socialinių rodiklių reikšmės tiriamuoju laikotarpiu ir artimiausioje perspektyvoje išliks blogesnės už atitinkamas miesto rodiklių reikšmes ir netgi toliau blogės. Skurdo rizikos lygis, besimokančiųjų visą gyvenimą dalis, užimtųjų išsilavinimo struktūra kaime bus apie 1,5–2 karto blogesni už atitinkamas miesto rodiklių reikšmes. Kaimas yra jautresnis kriziniams reiškiniams nei miestas, todėl jo rodikliai blogėja sparčiau.

3.5. Gamtinės aplinkos raida ir jos kitimo prognozės

Strateginis gamtinės aplinkos bloko sėkmės veiksnys – gamtinės aplinkos tausojimas, išteklių naudojimo gerinimas. Jis apimtų tokias sritis kaip žemės išteklių ir jų naudojimas, saugomos teritorijos, gyvūnų ir augalų apsaugos politika (3.8 lentelė). Gamtinė aplinka – tai iš esmės kaimas, todėl šioje dalyje pateikiama rodiklių analizė be miesto ir kaimo pūvio. Gamtos artumas yra vienas svarbiausių pranašumų lyginant miestą ir kaimą. Gamtinės aplinkos kokybė didele dalimi priklauso nuo šalies gamtinių rekreacinių išteklių struktūros ir žemės ūkio veiklos bei intensyvumo.

Lietuvos Respublikos žemės fondas¹⁶ – 6530,0 tūkst. ha (65,3 tūkst. km²). Pagal tikslinę žemės naudojimo paskirtį šalies teritorija skirstoma į tam tikras kategorijas (3.9 lentelė).

3.8 lentelė. Pagrindiniai gamtinės aplinkos rodikliai

Stebima sritis	Rodikliai
Žemės naudojimas	Žemės ūkio naudmenos ir struktūra, ha, proc. Saugomos gamtos teritorijos, vnt., ha
Saugomi gyvūnai, augalai	Saugomų gyvūnų ir augalų rūšys, vnt.

Šaltinis: parengta autorių.

3.9 lentelė. Žemės fondo sudėtis pagal tikslinę paskirtį 2005 ir 2011 m. sausio 1 d.

Žemės fondo kategorija	Plotas, tūkst. ha		Struktūra 2011 m., proc.	Pokytis 2011, palyginti su 2005	
	2005	2011		tūkst. ha	proc.
Bendras žemės plotas	6530,0	6530,0	100,0	0,0	0,0
Iš jo: žemės ūkio¹⁷	3962,5	3951,2	60,5	-11,3	-0,17
miškų ūkio¹⁸	1959,7	1972,0	30,2	12,3	0,19
vandens ūkio¹⁹	178,1	175,8	2,7	-2,3	-0,03
konservacinės²⁰	40,4	43,4	0,7	3,0	0,05
kitos paskirties²¹	381,5	384,3	5,9	2,8	0,04
laisvos valstybinės žemės²²	7,9	3,4	0,1	-4,5	-0,07

Šaltinis: Nacionalinė žemės tarnyba.

2005–2011 m. žemės sudėtis pagal tikslinę paskirtį beveik nekito. Didžiausią fondo dalį sudarė žemės ūkio (60,6 proc.) ir miškų ūkio paskirties (30,2 proc.) žemė. Pastaruosius šešerius metus nuolat didėjo miškų ūkio, konservacinės ir kitos paskirties žemės plotai, bet mažėjo žemės ūkio, vandens ūkio paskirties ir laisvos valstybinės žemės plotų. Miškų ūkio paskirties žemės padaugėjo 12,3 tūkst. ha, daugiausia pakeitus žemės ūkio paskirties žemę į miškų kategorijos žemę. Tokias

¹⁶ Visa Lietuvos Respublikos teritorijoje esanti privati, valstybinė ir savivaldybių žemė.

¹⁷ Žemė, naudojama arba tinkama naudoti žemės ūkio produktų gamybai, įskaitant žemės naudotojui priklausančiais gyvenamaisiais namais ir ūkiniais statiniais užstatytus plotus, taip pat žemės sklype esančius miško plotus ir vandens telkinius.

¹⁸ Žemė, kurią užima mišku apaugęs plotas (medynai), kirtavietės, žuvę medynai, miško aikštės, medelynai, miško keliai, kvartalai, technologinės ir priešgaisrinės linijos, medienos sandėliai, poilsio ir žvėrių pašarų aikštelės, miškui įveisti skirta žemė, miško valdose įsiterpusios žemės ūkio ir kitos naudmenos.

¹⁹ Žemė, kuriai priskiriami Kuršių marių, upių, ežerų, tvenkinių, taip pat prielaukų, elingų, kitų vandens ūkio objektų, pakrančių ir salų užimti plotai.

²⁰ Saugomų teritorijų žemė, kuriai priskiriami rezervatai, rezervatinės apyrbės ir kultūros paveldo objektų užimti žemės sklypai.

²¹ Žemė, pagal teritorijų planavimo dokumentus skirta gyvenamosioms, visuomeninės paskirties, bendro naudojimo, pramonės ir sandėliavimo, komercinių objektų, inžinerinės infrastruktūros teritorijoms bei naudojama naudingųjų iškasenų, atliekų saugojimo, krašto apsaugos ir kitiems tikslams.

²² Neperduota naudotis ir neišnuomota valstybinė žemė.

žemės fondo struktūros tendencijas reikėtų vertinti teigiamai, nes buvo nuosekliai vykdoma Vyriausybės politikos nuostata dėl miškų plotų ir saugomų teritorijų, žemės plotų su kultūros paveldo objektais didinimo.

Nors pagal tikslinę žemės naudojimo paskirtį žymių struktūrinių pokyčių per minėtus metus neįvyko, žemės nuosavybės struktūra gerokai pakito. Pagrindinė pokyčio esmė – daugiau kaip 660 tūkst. ha (20,4 proc.) padidėjęs privačios žemės plotas (3.10 lentelė). Tiriant šiuos procesus pagal žemės fondo kategorijas matyti, kad labiausiai sumažėjo valstybinės žemės ūkio paskirties (daugiau kaip trečdaliu – 511,3 tūkst. ha), miškų ūkio paskirties (109,1 tūkst. ha) ir kitos paskirties (39,1 tūkst. ha) žemės plotų. Privačios konservacinės žemės plotas išaugo nuo 45 ha 2005 m. iki 125 ha 2011-aisiais.

3.10 lentelė. Žemės fondo sudėtis pagal nuosavybės formą 2005 ir 2011 m. sausio 1 d.

Žemės fondo kategorija	Valstybinė žemė, proc.		Privati žemė, proc.		Privačios žemės ploto padidėjimas	
	2005	2011	2005	2011	tūkst. ha	proc.
Bendras žemės plotas	50	40	50	60	661,6	20,4
Iš jo: žemės ūkio	34	21	66	79	511,3	19,5
miškų ūkio	72	66	28	34	109,1	19,6
vandens ūkio	100	99	0	1	2,1	48 k.*
kitos paskirties	82	72	18	28	39,1	57,4

* Padidėjimas nuo 45 iki 2151 ha.

Šaltinis: Nacionalinė žemės tarnyba.

Tiriamuoju laikotarpiu mažėjo beveik visų kategorijų valstybinės nuomojamos ir naudojamos žemės ūkio paskirties žemės (3.11 lentelė), išskyrus mokslo ir mokymo tikslams skirtą valstybės įmonių, mokslo ir mokymo įstaigų naudojamos žemės ūkio paskirties žemę (padidėjo 600 ha). Bendras valstybinės žemės sumažėjimas – 522,6 tūkst. ha, arba beveik 40 proc. Daugiausia sumažėjo gyventojų asmeninio ūkio (277,1 tūkst. ha, arba 77,5 proc.) ir nesuteiktos naudotis bei neišnuomos žemės (174,3 tūkst. ha, arba 33,4 proc.) plotai. Privačios žemės ūkio paskirties žemės plotas padidėjo 511,3 tūkst. ha, arba 19,5 proc., dėl to, kad didėjo fizinių ir juridinių asmenų privačios žemės plotai, atitinkamai 377,9 ir 132,9 tūkst. ha, arba 14,6 proc. ir 9,1 karto. Spartus juridinių asmenų žemės plotų didėjimas buvo susijęs su priimtais teisės aktais, kurie leido juridiniams asmenims įsigyti žemės. Nors juridinių asmenų nuosavybės teise valdomų žemės plotų sparčiai daugėjo, ji tesudarė 5 proc. visos privačios žemės, o 95 proc. – fizinių asmenų nuosavybės teise valdoma žemė.

Žemės naudotojų struktūros pokyčius pastaraisiais metais reikėtų vertinti teigiamai, kadangi šiuo laikotarpiu daugiau kaip 500 tūkst. ha perėjo iš valstybinės į privačią nuosavybę, kuri suponuoja labiau atsakingus ir įpareigojančius savininko santykius su nuosavybės objektu – žeme, o tai sudaro sąlygas racionaliau ją naudoti.

**3.11 lentelė. Žemės ūkio paskirties žemė pagal naudotojus 2005 m.
ir 2011 m. sausio 1 d.**

Žemės fondo kategorija	Plotas, tūkst. ha		Struktūra, proc.		Pokytis	
	2005	2011	2005	2011	tūkst. ha	proc.
Žemės ūkio paskirties žemė, iš viso	3 962,5	3 951,2	100,0	100,0	-11,3	-0,3
Valstybinė, iš viso	1 344,4	821,7	33,9	20,8	-522,6	-38,9
gyventojų asmeninio ūkio	357,3	80,2	9,0	2,0	-277,1	-77,5
fizinių asmenų nuomojama	335,9	299,6	8,5	7,6	-36,3	-10,8
valstybės įmonių, mokslo ir mokymo įstaigų naudojama	15,0	15,6	0,4	0,4	0,6	4,0
žemės ūkio bendrovių ir kt. juridinių asmenų nuomojama	106,0	71,6	2,7	1,8	-34,3	-32,4
sodininkų bendrijų ir jų narių naudojama	7,7	6,4	0,2	0,2	-1,2	-16,2
nesuteikta naudotis ir neišnuomota	522,5	348,2	13,2	8,8	-174,3	-33,4
Privati, iš viso	2 618,1	3 129,4	66,1	79,2	511,3	19,5
fizinių asmenų (išskyrus mėgėjiškus sodus)	2 587,9	2 965,8	65,3	75,1	377,9	14,6
juridinių asmenų	16,4	149,3	0,4	3,8	132,9	9,1 k.
sodininkų bendrijų narių	13,8	14,3	0,3	0,4	0,5	3,7

Šaltinis: Nacionalinė žemės tarnyba.

2010 m. Lietuvos agrarinės ekonomikos institute parengtoje studijoje (G. Kuliešis) buvo nagrinėjamos apleistų žemių problemos Lietuvoje. Tyrimai parodė, kad apleistos žemės plotų šalyje pastaraisiais metais nuolat mažėjo nuo beveik 1 mln. ha 2005 m. iki 900 tūkst. ha, arba beveik 10 proc. Apleistų žemių tiriamuoju laikotarpiu mažėjo visuose regionuose – tuose, kurie mažiau palankūs ūkinei veiklai, mažėjo kiek sparčiau negu ten, kur sąlygos palankesnės. Tai susiję su tuo, kad palankiuose ūkininkauti regionuose galimybės įsisavinti papildomas žemes jau yra išnaudotos. Savivaldybėse, kurių žemės derlingiausios, šie plotai 2010-01-01 sudarė 3 proc., vidutinio derlingumo – 3,5 proc., o mažiausio derlingumo – 8,3 proc. žemės ūkio naudmenų. Palankiose ūkininkauti vietovėse ir mažiau palankiose – atitinkamai 4,2 ir 7,7 proc. žemės ūkio naudmenų.

Institucinė ir teisinė aplinka Lietuvoje palanki apleistai žemei administruoti ir jos plotui mažinti: 2009–2010 m. priimta svarbių teisės aktų, reglamentuojančių žemės sklypų konsolidaciją. Lietuvos kaimo 2007–2013 m. plėtros programos 125 priemonėje numatytas žemės konsolidacijos procesų skatinimas, patvirtinta nacionalinės žemės konsolidacijos strategija, Žemės konsolidacijos projektų rengimo ir įgyvendinimo taisyklės. Administracinių teisės pažeidimų kodeksas numato sankcijas už žemės naudojimo reikalavimų pažeidimus, Valstybinė augalininkystės tarnyba turi plačius įgaliojimus stebėti dirvų piktžolėtumą ir taikyti sankcijas nesilaikantiems žemės naudojimo reikalavimų, įkurta VĮ Valstybės žemės fondas, turinti visus

įgaliojimus administruoti apleistą žemę. Taip pat svarstoma pati efektyviausia priemonė apleistos žemės plotams mažinti – žemės mokesčio mokėjimo tvarkos pakeitimas pereinant prie mokėjimo priklausomai nuo žemės rinkos vertės. Tai paskatintų tuos, kurie neefektyviai naudoja žemę, arba pradėti ją geriau naudoti, arba perduoti ar išnuomoti tiems, kurie žino, ką su ja daryti.

Lietuvoje sparčiai augo ir saugomų gamtos teritorijų (regioninių parkų, draustinių ir kt.) plotas: nuo 774 tūkst. ha 2001 m. iki 1020 tūkst. ha 2010 m., arba 32 proc. 2010 m. pradžioje jos sudarė 15,3 proc. šalies teritorijos. Didėjo ne tik saugomų teritorijų plotai, bet ir pačių saugomų teritorijų skaičius – 2001 m. jų buvo 1062, o 2011 m. pradžioje – 1113.

Lietuvoje 2010 m. 827 tūkst. ha buvo laikomos Natura 2000 teritorijomis, kuriose saugomos retos augalų ir gyvūnų rūšys arba kurios yra labiausiai pažeidžiamos. Valstybiniuose rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose kiekvienais metais saugoma vis daugiau gyvūnų rūšių (3.12 lentelė).

3.12 lentelė. Valstybiniuose rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose saugomų gyvūnų ir augalų rūšių skaičiaus dinamika 2001–2009 m.

	2001	2009	Pokytis, proc.
Žinduoliai	379	412	8,7
Paukščiai	1662	1806	8,7
Žuvys	205	261	27,3
Augalai	8452	8549	1,1

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Kito gamtinę aplinką atspindinčio rodiklio – Lietuvos raudonojoje knygoje įrašytų saugomų rūšių skaičiaus – dinamika rodo (3.13 lentelė), kad 2001–2009 m. padėtis gerėjo, nes bendras tokių rūšių skaičius sumažėjo 2 proc.

3.13. lentelė. Lietuvos raudonojoje knygoje įrašytų saugomų rūšių skaičiaus dinamika 2001–2009 m.

	2001	2009	Pokytis, proc.
Iš viso	782	767	-2,0
Išnykusios ar galbūt išnykusios rūšys	54	47	-14,9
Nykstančios rūšys	142	159	10,7
Sparčiai nykstančios rūšys	135	162	16,7
Retos rūšys	265	240	-10,4
Retos, nepakankamai ištirtos rūšys	172	136	-26,5
Išsaugotos rūšys	14	23	39,1

Šaltinis: Statistikos departamentas.

2001–2009 m. didėjo ekologinių ūkių skaičius – 2001 m. jų buvo 293, o 2008 m. – 2805, tačiau 2009 m. jų sumažėjo iki 2679. Sertifikuotų ūkių skaičius mažėjo dvejus metus iš eilės: 2008 m. jų sumažėjo 50, o 2009 m. – 126. Nepaisant mažėjančio ekologinių ūkių skaičiaus, sertifikuojami plotai kasmet didėja. 2009 m. sertifikuotas plotas buvo 7593 ha didesnis, palyginti su 2008 m. sertifikuotu plotu. Žemės ūkio naudmenos, skirtos ekologiniam ūkininkavimui, padidėjo nuo 6469 ha 2001 m. iki 134,9 tūkst. ha 2009 m. Dėl sumažėjusio ūkių skaičiaus ir išaugusio ploto padidėjo ir vidutinis ekologinis ūkis, kuris 2009 m. buvo 48,3 ha (neskaičiuojant žuvininkystės ūkių ploto).

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima konstatuoti, kad žemės fondo struktūra gamtosaugos požiūriu pastaruoju metu gerėja: didėja saugomų teritorijų ir ekologinių ūkių plotai, miškingumas, mažėja apleistų žemių. Priėmus sprendimus dėl mokesčių už apleistas žemes, jų plotų turėtų dar labiau mažėti. Didėja valstybiniuose rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose saugomų gyvūnų rūšių skaičius ir mažėja Raudonojoje knygoje įrašytų gyvūnų ir augalų rūšių skaičius. Tai rodytų, kad gamtinės aplinkos būklė tiriamuoju laikotarpiu nuolat gerėjo.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

1. Išnagrinėjus užsienio ir Lietuvos mokslininkų darbus buvo identifikuoti kaimo raidos veiksniai ir pagrindinės sritys – demografinė situacija, infrastruktūra, ekonominė, socialinė ir gamtinė aplinka, parengta rodiklių sistema kaimo raidai analizuoti.
2. Europoje kaimo raidai prognozuoti naudojama daugiau nei 20 įvairių metodų. Dažniausiai prognozės pateikiamos 10–20 m. laikotarpiui. Paprastai derinami keli prognozavimo metodai, o kokybiniai metodai naudojami dažniau nei kiekybiniai.
3. Kaimo raidos prognozių tyrimai parodė, kad Lietuva pagal prognozavimo tyrimų skaičių yra paskutinėje vietoje (tik vienas darbas) tarp Europos šalių. Apskritai dauguma prognozių – trumpalaikės, prognozuojami bendri rodikliai šaliai, neišskiriant kaimo ir miesto, regioninių pjūvių. Neretai prognozuojant situaciją Lietuvoje parodomos tos pačios tendencijos kaip ir Europoje.
4. Europos kaimo ateities tendencijoms tirti sukurti baziniai žemės ūkio ir kaimo vystymosi scenarijai, pateikiamos pagrindinės alternatyvos atsižvelgiant į tikėtinus politinius sprendimus. Bendra prognozė Europos kaimui užsienio darbuose: mažės ūkių ir užimtųjų žemės ūkyje skaičius, žemės plotas žemės ūkio produkcijos gamybai, daugės alternatyvia veikla užsiimančių kaimo gyventojų, didės pajamos iš žemės ūkio.
5. Užsienio mokslinių tyrimų centrų parengtų kaimo raidos scenarijų analizė parodė, kad Lietuvos ir kitų ES šalių iš Rytų Europos kaimui 2020 m. bus būdinga:
 - a. gyventojų poreikius visiškai patenkins sava žemės ūkio produkcija;
 - b. užimtumas žemės ūkyje toliau mažės iki ES-15 lygio;
 - c. pajamos iš žemės ūkio veiklos artės prie ES-15 lygio, tačiau nesusilygins;
 - d. dar liks žemės ūkio paskirties apleistų žemių;
 - e. atsižvelgiant į ES Biokuro direktyvos reikalavimus, padidės bioenergetinių augalų plotų, kurie sudarytų nemažą žemės ūkio naudmenų dalį.
6. Apibendrinant kaimo demografinio bloko rodiklių reikšmes galima teigti, kad kaimo gyventojų dalis iš viso mažėjančio Lietuvos gyventojų skaičiaus išliks stabili – 33 proc., tačiau kitų rodiklių reikšmės blogės ne tik absoliučiais dydžiais, bet ir lyginant su miesto gyventojų analogiškais rodikliais: mažės suminio gimstamumo rodiklis, išliks didesnis senėjimo indeksas, bus mažesnis natūralus gyventojų prieaugis, tenkantis 1000

- gyventojų, trumpesnė vyrų ir moterų vidutinė gyvenimo trukmė, vidinė migracija ir toliau vyks iš kaimo į miestą. Tik tarptautinės migracijos mastai faktiškai bus proporcingi gyventojų skaičiui.
7. Tiriant viešosios infrastruktūros bloko rodiklių pokyčius nustatyta, kad sparčiai gerėjo kaimo gyventojų apsirūpinimas informacinių technologijų priemonėmis, padaugėjo asfaltuotų kelių. Augo ne tik namų ūkių, turinčių kompiuterius, skaičius, bet ir namų ūkių, kurie namuose naudojami internetu, skaičius. Tačiau kitos infrastruktūros objektų bus statoma vis mažiau, jų paslaugos brangs dėl mažesnio aptarnaujamų žmonių skaičiaus. Tikėtina, kad stokojant lėšų priežiūrai kaimo infrastruktūros objektai palaipsniui sunyks, o kaimo gyventojai atitinkamų paslaugų turės ieškoti savivaldybių centruose. Valstybės institucijos, siekdamos geriau aprūpinti kaimo gyventojus viešosios infrastruktūros objektų teikiamomis paslaugomis, turėtų skatinti naujų paslaugų formų įvairovę, transporto maršrutus ir tvarkaraščius rengti pagal kaimo gyventojų pageidavimus, organizuoti „atvykstamąsias“ paslaugas nesteigiant infrastruktūros objektų vietoje ir pan.
 8. Kaimo vietovėse 2001–2010 m. mažėjo žemės ūkio, o augo paslaugų ir pramonės sektorių vaidmuo. Remiantis prognozėmis, užimtųjų žemės ūkyje mažės. Nors pastaraisiais metais dėl ekonominės krizės užimtųjų žemės ūkyje šiek tiek padaugėjo perėjus iš pramonės, statybos ir paslaugų sektoriaus, tačiau atsigaunant ekonomikai išliks ankstesnės pastarųjų metų tendencijos. Žemdirbių pajamos, 2004 m. viršijusios kaimo gyventojų pajamas, ir toliau turėtų didėti ne tik dėl ES ir Lietuvos teikiamos paramos, augančių žemės ūkio produkcijos kainų, bet ir dėl papildomai sukuriamos vertės, kurią pradės gauti žemdirbiai dėl anksčiau investuotų savo ir paramos lėšų į gamybinės infrastruktūros plėtrą, o lėtas ekonomikos atsigavimas neleis sparčiai padidinti kaimo gyventojų pajamų. Analizuojant ekonominę aplinką didžiausią nerimą kelia užimtumo lygis kaime, kuris yra gerokai mažesnis nei mieste ir įstojus į ES nedidėjo. Tai rodo, kad kaimas, priešingai nei miestas, nesugebėjo išnaudoti Lietuvos ūkio augimo.
 9. Kaimo socialinio bloko rodiklių reikšmės (nedarbo, skurdo rizikos, jaunimo nedarbo lygis, išsilavinimas) 2001–2010 m. buvo blogesnės už miesto atitinkamų rodiklių reikšmes. Gerinti ekonominę situaciją kaime labiausiai trukdė tai, kad užimtų kaimo gyventojų išsilavinimo struktūra išliko daug prastesnė nei mieste. Be to, besimokančių 25–64 m. amžiaus kaimo gyventojų dalis iš viso tos pačios amžiaus grupės gyventojų skaičiaus yra gerokai mažesnė nei Lietuvos miestuose ar ES šalyse. Tačiau ES parama paskatino socialinį kaimo aktyvumą – kuriamos bendruomenės, vietos veiklos grupės, sprendžiančios vietos problemas ir vienijančios kaimo žmones bendriems tikslams.
 10. Lietuva vis daugiau dėmesio skyrė gamtos ištekliams išsaugoti ir gausinti ir šią aplinką būtina laikyti vienu svarbiausių pastarojo meto teigiamų pokyčių. Apibendrinant tyrimo rezultatus konstatuotina, kad žemės fondo

struktūra gamtosaugos požiūriu pastaruoju metu gerėjo: didėjo saugomų teritorijų ir ekologinių ūkių plotai, miškingumas, mažėjo apleistų žemių. Priėmus atitinkamus sprendimus dėl mokesčių už apleistas žemes, jų plotų turėtų dar labiau sumažėti. Didėjo valstybiniuose rezervatuose ir nacionaliniuose parkuose saugomų gyvūnų rūšių skaičius ir mažėjo Raudonojoje knygoje įrašytų saugomų gyvūnų ir augalų rūšių skaičius. Tai rodo, kad gamtinės aplinkos būklė tiriamuoju laikotarpiu nuolat gerėjo.

11. Siekiant operatyviau reaguoti į kaime vykstančius procesus, laiku teikti kokybišką informaciją valstybės institucijoms dėl atitinkamų politikos priemonių taikymo neigiamiems reiškiniams kaime sustabdyti, siūloma sukurti nuolatinės kaimo raidos stebėsenos sistemą.

LITERATŪRA

1. Lietuvos žemės ūkio universitetas. *Darbo jėgos pasiūlos ir paklausos žemės ūkyje prognozės 2009–2013 metais*. 2008. [žiūrėta 2010-11-01]. Prieiga per internetą: www.lzuu.lt/pradzia/lt/30191.
2. Lietuvos darbo birža. *Darbo rinkos prognozės 2010 metams*. 2010. [žiūrėta 2010-21-22]. Prieiga per internetą: http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Documents/Prognoze_2010.pdf.
3. *DnB banko ataskaita*. 2010. [žiūrėta 2010-11-01]. Prieiga per internetą: http://www.dnb nord.lt/files/Apzvalgos/lep/LEP2010_LT/zemes%20ukis.pdf.
4. UAB „Ekonominės konsultacijos ir tyrimai“. *ES paramos žemės ūkiui ir kaimo plėtros efektyvumo įvertinimas*. 2008. [žiūrėta 2010-11-01]. Prieiga per internetą: http://www.zum.lt/documents/kaimo_pletros_depart/Galutine_tyrimo_ataskaita-KP.pdf.
5. Florida State University Department of Urban and Regional Planning Planning Methods III. *Forecasting: demographic methods*. [žiūrėta 2010-12-01]. Prieiga per internetą: <http://mailer.fsu.edu/~tchapin/garnet-tchapin/urp5261/topics/demog.htm#DAT>.
6. Galnaitytė A. 2010. Prognozavimas žemės ūkio sektoriaus strateginio valdymo dokumentuose. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai. Mokslo darbai*. Nr. 22 (3). P. 50–57.
7. Jasaitis J. 2008. Šiuolaikinio kaimo vizijos kūrimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 2(11). P. 15–27.
8. Janeliūnas T., Kasčiūnas L. 2007. Prognozavimo metodų taikymas politikos moksluose *Politologija*. Nr. 3(47). P. 3–43.
9. Jansson K., M., Terluin I. 2009. Alternative futures of rural areas in the EU: a comparative analysis of scenario studies 2009. [žiūrėta 2010-11-01]. Prieiga per internetą: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/57506/2/jansson%20Kristina%20cover.pdf>.
10. Jansson K. M., Terluin I. 2009. Alternative futures of rural areas in the EU. [žiūrėta 2010-11-01]. Prieiga per internetą: http://www.agripress.be/STUDIOEMMA_UPLOADS/downloads/53_0_1.pdf.
11. Kriščiukaitienė I. ir kt. 2009. Žemės ūkio sektoriaus plėtros perspektyvos iki 2020 metų pagal besikeičiančius vidaus ir išorės veiksnius. LAEI mokslo darbai.
12. Kuliešis G., Šalengaitė D. 2010. Apleistų žemių Lietuvoje tyrimas ir apleistos žemės naudojimo programos projekto parengimas. LAEI mokslo darbai.
13. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijos*. 2010. [žiūrėta 2010-12-01]. Prieiga per internetą: http://www.finmin.lt/web/finmin/aktualus_duomenys/makroekonomika.
14. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos gyventojų skaičiaus prognozės 2005–2030 m.* 2007. Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV. 31 p.

15. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuva skaičiais 2010: 20 nepriklausomybės metų*. 2010. Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV. 52 p.
16. Lietuvos automobilių kelių direkcija prie Susisiekimo ministerijos. *Bendri duomenys 2010*. [žiūrėta 2010-11-15]. Prieiga per internetą: http://www.lra.lt/lt.php/lietuvos_keliai/bendri_duomenys/30.
17. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis 2010, 2009, 2008, 2007, 2006, 2005, 2004, 2003, 2002*. (2009, 2008, 2007, 2006, 2005, 2004, 2003, 2002.) Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV.
18. Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos institutas. *Lietuvos ūkio ekonomikos plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos atnaujinimas*. 2007. [žiūrėta 2010-12-20]. Prieiga per internetą: <http://www.ukmin.lt/lt/strategija/VIRS/Galutinė%20strategija.2007.11.15.doc>.
19. Melnikienė R., Vidickienė D. 2007. Lietuvos kaimo raidos ir vertinimo principai. *Žemės ūkio mokslai*. T. 14. P. 2–10.
20. Institute for Public Policy Research. *Migration Review: 2010/2011*. 2010. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: <http://www.ippr.org.uk/publicationsandreports/publication.asp?id=797>.
21. Miles I. I. 2007. Foresight methods. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: https://www.unido.org/foresight/rwp/dokums_pres/foresight_methods_gebz_e_122.pdf.
22. Nowicki P. 2010. Scenar 2020-II – Update of scenario study on agriculture and the rural world. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: <http://www.reformthecap.eu/blog/scenar-2>.
23. OECD. 2002. *Territorial Indicators of Socio-Economic Patterns and Dynamics*. [žiūrėta 2010-12-02]. Prieiga per internetą: http://www.oecd.org/LongAbstract/0,3425,en_2649_34413_15181757_119656_1_1_1,00.html.
24. Pocius A. 2010. Lietuvos socialinė ir demografinė situacija bei gyventojų skaičiaus raidos perspektyvos iki 2020 metų. *Urbanistinė drieka: miesto ir kaimo sandūra. Mokslo straipsnių rinkinys*. [žiūrėta 2010-12-20]. Prieiga per internetą: http://www.saf.ktu.lt/II_puslapiai/Naujienos/2010urbanforum/PDF%20UF%20leidinys%202010.pdf.
25. Popper R., Keenan M. ir kt. 2007. Global Foresight Outlook 2007: mapping foresight in Europe and the rest of the World. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: http://www.foresight-network.eu/files/reports/efmn_mapping_2007.pdf.
26. European Commission. *Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU 2010–2020*. 2010. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/caprep/prospects2010/fullrep_en.pdf.
27. Ribokas G. 2010. Šiaurės Rytų Lietuvos kaimo raidos perspektyvos. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*. Nr. 3(19). P. 63–74.
28. Ruture foundation. *Rural Futures Project: Scenario Creation and Backcasting Summary report and recommendations*. 2005. [žiūrėta 2010-11-12]. Prieiga per internetą: <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/otherpublications/ruralfuturesprojectfinaldec05.pdf>.

29. European Commission. *Scenar 2020: Scenario study on agriculture and the rural world*. 2006. [žiūrėta 2010-12-10]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/agriculture/agrista/2006/scenar2020/final_report/scenar2020final.pdf.
30. European Centre for Nature Conservation, Landbouw-Economisch Instituut (LEI), Leibniz-Zentrum für Agrarlandschaftsforschung e.V (ZALF). *Scenar 2020 II: Update of analysis prospects in Scenar 2020 study: preparing for change*. 2009. [žiūrėta 2010-12-20]. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/scenar2020ii/report_en.pdf.
31. Semenova A. 2010. Modern Practices of Foresight Research of the Future of Social-Anthropological Systems, Including Ethnical Cultural Populations. [žiūrėta 2010-11-18]. Prieiga per internetą: http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/2311/1801/1/02_Semenova.pdf.
32. Stankūnienė V., Adlys P., Baublytė M., Eidukienė V. 1998. *Lietuvos gyventojų prognozės: 2000–2020 : [statistikos rinkinys]*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. 94 p.
33. The future of rural Europe : An anthology based on the results of the Eururalis 2.0 scenario study. 2008. Wageningen: Alterra. 52 p.